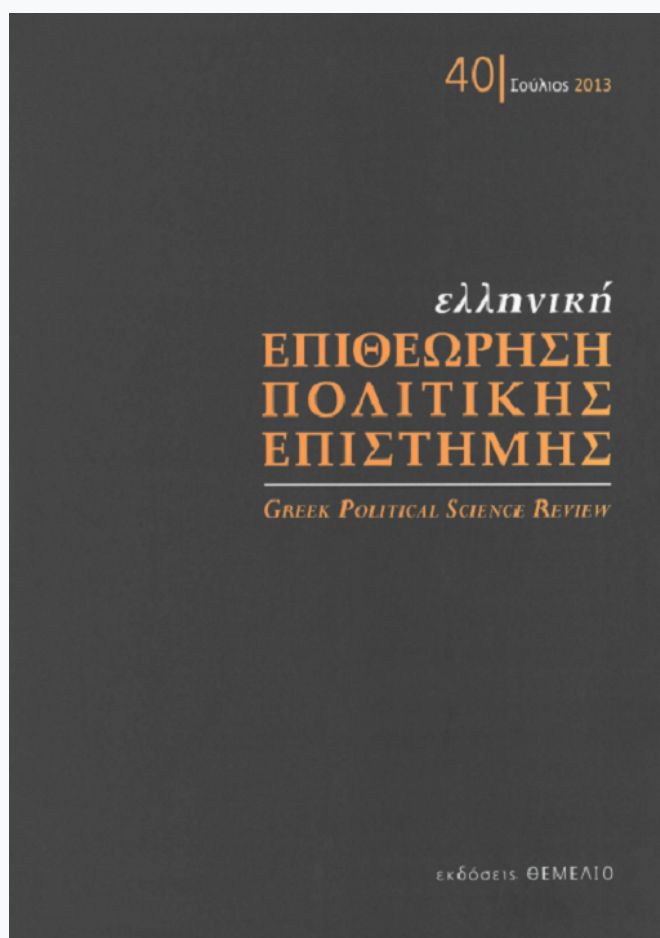

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 40 (2013)

Αφιέρωμα: Θεσμοί, δημόσιες πολιτικές και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα

Κρίση, ηγεμονία και ΜΜΕ: Το παράδειγμα ΣΚΑΪ / Καθημερινής

Ζηνοβία Λιαλιούτη, Γιώργος Μπιθυμήτρης

doi: [10.12681/hpsa.14562](https://doi.org/10.12681/hpsa.14562)

Copyright © 2017, Ζηνοβία Λιαλιούτη, Γιώργος Μπιθυμήτρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λιαλιούτη Ζ., & Μπιθυμήτρης Γ. (2017). Κρίση, ηγεμονία και ΜΜΕ: Το παράδειγμα ΣΚΑΪ / Καθημερινής. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 40, 139–173. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14562>

ΚΡΙΣΗ, ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΚΑΙ ΜΜΕ.
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΣΚΑΪ / ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ

Ζηνοβία Λιαλιούτη - Γιώργος Μπιθυμής***

Στόχος του άρθρου είναι να φωτίσει όψεις του δημόσιου λόγου ο οποίος επιχειρεί να ερμηνεύσει την τρέχουσα οικονομική κρίση στην Ελλάδα, επιλέγοντας ως παράδειγμα τον λόγο που εκπορεύεται από τον δημοσιογραφικό όμιλο συμφερόντων Αλαφούζου (ειδικογραφική ιστοσελίδα, ραδιόφωνο, τηλεόραση ΣΚΑΪ και εφημερίδα *Καθημερινή*). Θεωρούμε ότι πρόκειται για έναν συνεκτικό λόγο ο οποίος δομείται πάνω στους ακόλουθους νοηματικούς άξονες: α) την απο-ιδεολογικοποίηση και τον αντίστοιχο εκφετιχισμό της αποτελεσματικότητας, β) τον αντι-λαϊκισμό, γ) τον αντι-κομματισμό με στοιχείο ενός λανθάνοντος αυταρχισμού και δ) τον εθελοντισμό και την ιδιωτική πρωτοβουλία που ως ενδεδειγμένες απαντήσεις στην κρίση συμπεκνώνουν το εγχείρημα αναθεώρησης του πυρήνα της σχέσης ιδιωτικού-δημοσίου.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Επιδιώκοντας την εξέταση όψεων του δημόσιου λόγου που στοχεύει στην ερμηνεία της τρέχουσας οικονομικής κρίσης και στην πρόταση λύσεων για την υπέρβασή της, επιλέγουμε ως παράδειγμα τον λόγο που εκπορεύεται από τον δημοσιογραφικό όμιλο συμφερόντων Αλαφούζου. Ο όμιλος αυτός έχει δομήσει με συστηματικότητα έναν συνεκτικό λόγο για το ζήτημα προχωρώντας μάλιστα και σε θεματικά επικεντρωμένες εκδόσεις που εστιάζουν στην ανάλυση της κρίσης («Η ανατομία της κρίσης»), ενώ έχει αναλάβει και διαδίκτυακές πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση των συνεπειών της («Όλοι μαζί, η Ελλάδα μπορεί») αλλά και για τη διερεύνηση στρατηγικών εξόδου από αυτή («Διήμερο Ραδιοφωνικό Οικονομικό Φόρουμ στον ΣΚΑΪ», 1-2/6/2011).

* Η Ζηνοβία Λιαλιούτη είναι Διδάκτωρ του Παντείου Πανεπιστημίου.

** Ο Γιώργος Μπιθυμής είναι Διδάκτωρ του Παντείου Πανεπιστημίου.

Κοινό σημείο αναφοράς σε αυτά τα εγχειρήματα είναι η απόδοση ενός προνομιακού ρόλου στα συγκεκριμένα ΜΜΕ ο οποίος τα θέτει εκτός και πέραν των παθογενειών του πολιτικοκοινωνικού μοντέλου που βρίσκεται στο επίκεντρο της κριτικής τους. Η επιλογή αυτή εκκινεί από μία εξιδανικευμένη και απλουστευτική θεώρηση της κοινωνίας πολιτών¹ η οποία αντιδιαστέλλεται προς τις αρνητικά φορτισμένες έννοιες του κομματικού συστήματος και του δημόσιου/κρατικού τομέα. Ο λόγος που παράγεται από τον ειδησεογραφικό όμιλο του ΣΚΑΪ παρουσιάζει ενδιαφέρον όσον αφορά τη μελέτη των ιδεολογικών του αρχών· παρότι επανειλημμένα αποκρημύσσει την έννοια της ιδεολογίας, έχει έντονες ιδεολογικές αιχμές. Στο κείμενο που ακολουθεί θα επικεντρωθούμε στις εξής διαστάσεις αυτού του λόγου: α) αρνητική αξιολόγηση της έννοιας της ιδεολογίας και υποκατάστασή της από την έννοια της αποτελεσματικότητας και της λεγόμενης «κοινής λογικής»· β) αντι-λαϊκισμός· γ) αντι-κομματισμός με στοιχεία ενός λανθάνοντος αυταρχισμού· και δ) εθελοντισμός-ιδιωτική πρωτοβουλία ως επιθυμητή απάντηση στην κρίση. Το βασικό διακύβευμα στον λόγο των υπό εξέταση μέσων θεωρούμε ότι αναφύεται στον πυρήνα της σχέσης ιδιωτικού-δημοσίου και απολήγει σε ένα εγχείρημα αναθεώρησής του με πρόδηλες συνέπειες στη θέαση της αντιπροσωπευτικότητας και της δημοκρατικής νομιμοποίησης.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ

Η ανάλυσή μας εκκινεί από την προβληματική του S. Hall και του κριτικού παραδείγματος για τον ρόλο των ΜΜΕ στην παραγωγή της συναίνεσης. Ασκώντας κριτική στο πλουραλιστικό παράδειγμα, σύμφωνα με το οποίο τα μέσα μαζικής επικοινωνίας αντανακλούν τη συναίνεση που έχει επιτευχθεί σε ένα δεδομένο κοινωνικοοικονομικό σύστημα, ο Hall αναδεικνύει τον ενεργό ρόλο τους σε μία σύνθετη διαδικασία παραγωγής νοήματος και κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας. Κεντρικής σημασίας για την κατανόηση αυτού του ρόλου είναι η έννοια του «προνομιακού ορισμού του προβλήματος», η οποία συνδέεται με τη διάσταση της ηγεμονίας ως «πολιτισμικής ηγετικής

1. Σχετικά με τις χρήσεις της έννοιας της κοινωνίας πολιτών και τις ιδεολογικές προεκτάσεις τους στο πολιτικό και ακαδημαϊκό επίπεδο βλ. Μ. Σημίτη, «Δύο όψεις της κοινωνίας πολιτών: η πάλη για ηγεμονία», στο Γ. Βούλγαρης - Λ. Κωτσονόπουλος (επιμ.), *Στα μονοπάτια του Αντόνιο Γκράμσι: πολιτική και πολιτισμός από το έθνος-κράτος στην παγκοσμιοποίηση*, Θέμελιο, Αθήνα 2010, σ. 65-85.

δράσης» και τη δυνατότητα διατύπωσης εναλλακτικών ορισμών ή επιχειρημάτων στο πλαίσιο της δημόσιας συζήτησης. Η δυσκολία προβολής εναλλακτικού επιχειρήματος δεν είναι πρακτικής φύσης στο πλαίσιο των φιλελεύθερων δημοκρατικών θεσμών, αλλά προκύπτει από τους περιορισμούς που θέτει ο κυρίαρχος λόγος.² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Hall:

«Η αλλαγή των όρων ενός επιχειρήματος είναι εξαιρετικά δύσκολη, εφόσον ο κυρίαρχος ορισμός του προβλήματος απαιτεί, με την επανάληψη και με το βάρος και την αξιοπιστία εκείνων που τον προτείνουν ή τον αποδέχονται, την επικύρωση της “κοινής λογικής”... Έτσι ένα μέρος του αγώνα αφορά τον τρόπο διατύπωσης του προβλήματος: τους όρους της διαμάχης και τη “λογική” που συνεπάγεται».³

Εξίσου θεμελιώδης είναι η ικανότητα των ΜΜΕ να εμφανίζονται ότι εκφράζουν και εκπροσωπούν το «εθνικό συμφέρον» και να επιτυγχάνουν την αναπαράσταση επιμέρους συγκεκριμένων συμφερόντων ως εάν να επρόκειτο για το «γενικό συμφέρον».⁴ Αυτή η λειτουργία είναι κομβικής σημασίας σε περιόδους «κρίσεων». Όπως έδειξαν ο Hall και οι συνεργάτες του στην κλασική πλέον μελέτη τους (*Η αστυνόμευση της κρίσης*, 1978), τα μέσα μαζικής επικοινωνίας διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της «ιδεολογίας της κρίσης», όχι υπό την έννοια ότι η κρίση δεν υφίστατο πραγματικά, αλλά επειδή αυτά παρείχαν το «ερμηνευτικό παράδειγμα» για την πρόσληψη της και τη νομιμοποίηση των ενδεδειγμένων τρόπων αντιμετώπισής της.⁵

Σε ανάλογα συμπεράσματα κατέληγε και η Ερευνητική Ομάδα της Γλασκώβης που μελέτησε την αναπαράσταση από τα ΜΜΕ της οικονομικής κρίσης στη Βρετανία κατά τη δεκαετία του 1970: τόνιζε ότι η ερμηνεία των μέσων για τα αίτια της κρίσης είναι καθοριστική «για τη διαμόρφωση των κοι-

2. Σ. Χωλ, «Η επανανακάλυψη της “ιδεολογίας”: η επάνοδος του απωθημένου στις μελέτες για τα Μέσα», μτφρ.: Α. Δέφνερ, στο Μ. Κομνηνού - Χ. Λυριντζής (επιμ.), *Κοινωνία, εξουσία και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, Παπαζήσης, Αθήνα 1989, σ. 89-146. Σχετικά βλ. και Μ. Ζορμπά, «Ηγεμονία και μετα-ηγεμονία στις πολιτισμικές σπουδές: θεωρητική και πολιτική διαδρομή της γκραμσκιανής έννοιας», στο Γ. Βούλγαρης - Λ. Κωτσονόπουλος (επιμ.), *Στα μονοπάτια του Αντόνιο Γκράμσι: πολιτική και πολιτισμός από το έθνος-κράτος στην παγκοσμιοποίηση*, ό.π., σ. 37-64.

3. Σ. Χωλ, «Η επανανακάλυψη της “ιδεολογίας”: η επάνοδος του απωθημένου στις μελέτες για τα Μέσα», ό.π., σ. 133.

4. Στο ίδιο, σ. 142-143.

5. S. Hall - C. Critcher - T. Jefferson - J. Clarke - B. Roberts, *Policing the Crisis. Mugging, the State, and Law and Order*, Macmillan Press, Λονδίνο-Basingstoke 1978, σ. 222, 265.

νωνικών στάσεων και πολιτικών και θέτει τους όρους για το αν συγκεκριμένες πολιτικές μπορούν να τύχουν ευρύτερης κοινωνικής αποδοχής».⁶

Στο πλαίσιο του άρθρου προσπαθούμε να σκιαγραφήσουμε το ερμηνευτικό παράδειγμα της οικονομικής και πολιτικής κρίσης και την προσπάθεια διαμόρφωσης συναίνεσης, με αναφορά στα ΜΜΕ του ομίλου Αλαφούζου. Από μεθοδολογική άποψη εστιάζουμε στο μήνυμα που εκπέμπεται και ειδικότερα στο ιδεολογικό του περιεχόμενο, ενώ επιχειρούμε να αναδείξουμε και τον ρόλο του πομπού συσχετίζοντας το μήνυμα με την ταυτότητα του τελευταίου. Αντίθετα η ανάλυση της διαδικασίας πρόσληψης του μηνύματος με έμφαση στους αποδέκτες είναι εκτός των στόχων του άρθρου.

Στο σημείο αυτό θεωρούμε χρήσιμη μία σύντομη αναφορά στην προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας των ΜΜΕ, η οποία συχνά αντιπαράτίθεται προς το παράδειγμα των πολιτισμικών σπουδών και τις προσεγγίσεις που εστιάζουν στην ιδεολογική ανάλυση των μηνυμάτων, παραγνωρίζοντας την υλική βάση των μέσων μαζικής επικοινωνίας.⁷ Ωστόσο τα τελευταία χρόνια επιχειρείται ένας διάλογος, που μπορεί να είναι ιδιαίτερα γόνιμος, της πολιτικής οικονομίας με τις πολιτισμικές σπουδές στο πεδίο της επικοινωνίας.⁸ Η προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας διαφοροποιείται επίσης από την ατομικιστική και λειτουργιστική θεώρηση του φιλελεύθερου πλουραλιστικού παραδείγματος. Σύμφωνα με τον κλασικό ορισμό των Golding & Murdock: «το έργο της έρευνας στο πεδίο της μαζικής επικοινωνίας δεν είναι να διερευνήσει τα νοήματα των μηνυμάτων των ΜΜΕ, αλλά να αναλύσει τις κοινωνικές διαδικασίες μέσω των οποίων αυτά κατασκευάζονται και ερμηνεύονται, καθώς και τα πλαίσια και τις πιέσεις που διαμορφώνουν και περιορίζουν αυτές τις κατασκευές».⁹

6. Ερευνητική ομάδα της Γλασκώβης, «Περισσότερες κακές ειδήσεις. Μέρος Α': Η παρουσίαση της οικονομικής κρίσης και του κοινωνικού συμβολαίου. Μια εμπειρική μελέτη. Εισαγωγή: το οικονομικό υπόβαθρο», στο Μ. Κομνηνού - Χρ. Λυριντζής (επιμ.), *Κοινωνία, εξουσία και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, ό.π., σ. 243.

7. Ν. Γκάρναμ, «Συνεισφορά σε μια πολιτική οικονομία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας», στο Μ. Κομνηνού - Χρ. Λυριντζής (επιμ.), *Κοινωνία, εξουσία και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, ό.π., σ. 147-193.

8. R.E. Babe, *Cultural Studies and Political Economy. Toward a New Integration*, Lexington Books, Plymouth 2009· E. Meehan, «Between Political Economy and Cultural Studies: Towards a Refinement of American Critical Communication Research», *Journal of Communication Research*, τόμ. 10, τχ. 3, 1986, σ. 86-94.

9. P. Golding - G. Murdock, «Theories of Communication and Theories of Society», *Communication Research*, τόμ. 5, τχ. 3, 1978, σ. 339-356.

Πυρήνας της συγκεκριμένης θεωρίας είναι η εξέταση των μέσων μαζικής επικοινωνίας ως οικονομικών θεσμών που βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης με το οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό σύστημα. Το μοντέλο αυτό προσβύει ειδικότερα ότι η δομή της ιδιοκτησίας των μέσων, λαμβανομένων υπόψη των εξελίξεων που έχουν συντελεστεί όσον αφορά τη συγκέντρωση του κεφαλαίου στον χώρο του Τύπου στο πλαίσιο και της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, επηρεάζει αποφασιστικά το περιεχόμενό τους.¹⁰ Σε ό,τι αφορά την ιστορική διάσταση του ζητήματος, επισημαίνεται ότι κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, οι ιδεολογικοί στόχοι των μέσων μαζικής επικοινωνίας υποχώρησαν σε σχέση με τους καθαρά οικονομικούς. Η εξέλιξη αυτή συνδέεται άμεσα με τη στρατηγική της διαφοροποίησης την οποία επέλεξαν οι επιχειρηματίες των ΜΜΕ επεκτείνοντας τις δραστηριότητές τους σε διαφορετικής μορφής μέσα ή και σε διαφορετικούς κλάδους της οικονομίας προκειμένου να μεγιστοποιήσουν τα οικονομικά τους οφέλη.¹¹

Με τη μελέτη τους για την κατασκευή της συναίνεσης, παρά τις απλουστευτικές της θεωρήσεις, οι Herman & Chomsky συμβάλλουν στην κατανόηση της επίδρασης των υλικών σχέσεων στο περιεχόμενο των ΜΜΕ μέσω της έννοιας των φίλτρων. Επισημαίνουν ότι παράγοντες όπως το ιδιοκτησιακό καθεστώς, ο βαθμός συγκέντρωσης και το μέγεθος της επιχείρησης λειτουργούν ως ένα φίλτρο (από τα συνολικά πέντε που διακρίνουν) όσον αφορά τη διαμόρφωση της ειδησεογραφίας. Η λειτουργία αυτών των φίλτρων μπορεί να είναι τόσο «φυσικοποιημένη» ώστε οι συντάκτες των ειδήσεων να μην έχουν επίγνωση της επίδρασής τους. Ωστόσο η λειτουργία τους εμποδίζει την επικράτηση εναλλακτικών προσεγγίσεων στην αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας και τη διαμόρφωση της ειδησεογραφίας.¹²

Η προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας έχει επικριθεί κατά καιρούς για απλουστευτικές θεωρήσεις και για «οικονομικό αναγωγισμό».¹³ Ωστόσο, παρά

10. G. Murdoch - P. Golding, «Capitalism, Communication and Class Relations», στο M. Gurevitch - J. Woolcott, *Mass Communication and Society*, Arnold, Λονδίνο 1977, σ. 33-37.

11. Μ. Σεραφετινίδου, *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας: ο ρόλος των ΜΜΕ στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*, Gutenberg, Αθήνα 1999, σ. 172.

12. E. Herman - N. Chomsky, *Manufacturing Consent: the Political Economy of the Mass Media*, Vintage Books, Λονδίνο 1994, σ. 2.

13. Χρ. Λυριντζής, «Θεωρητικές Προσεγγίσεις στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας», στο Χρ. Λυριντζής - Μ. Κομνηνού (επιμ.), *Κοινωνία, εξουσία και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, ό.π., σ. 25-26. Ειδικά σε ό,τι αφορά την ελληνική περίπτωση, η Μ. Κομνηνού υποστηρίζει ότι η πολιτική οικονομία των ΜΜΕ έχει εκπέσει κατά καιρούς σε έναν «συνωμοτικό ανθρωπομορφισμό» Μ. Κομνηνού, «Κρίση του Τύπου-Κρίση εξουσίας: Οι εκλογές της 5ης Νοεμ-

τις αδυναμίες που εμφανίζουν ορισμένες μελέτες οι οποίες εντάσσονται σε αυτό το ρεύμα, θεωρούμε ότι η παράκαμψή του αδυνατίζει εξαιρετικά τις υποθέσεις μιας πληρέστερης κατανόησης του επικοινωνιακού φαινομένου. Αντιλαμβανόμενη την επικοινωνιακή διαδικασία ως αλληλένδετη με τις οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διεργασίες που συντελούνται σε μια δεδομένη κοινωνία, η συγκεκριμένη προσέγγιση προκρίνει τη μελέτη της επικοινωνίας στο πλαίσιο μιας ευρύτερης «κοινωνικής ολότητας».¹⁴ Οι σύγχρονες μάλιστα συμβολές στο πεδίο υπερβαίνουν τη διχοτομική διάκριση αντικειμενικότητας-υποκειμενικότητας μεταξύ πολιτικής οικονομίας και επικοινωνιακών πρακτικών και θεωρούν ότι τα δύο αυτά πεδία «καθορίζονται πολλαπλώς από κοινές κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές».¹⁵

Για να διερευνήσουμε τα ζητήματα που περιγράψαμε παραπάνω προχωρήσαμε στην αποδελτίωση της αρθρογραφίας της κυριακάτικης *Καθημερινής* για την περίοδο Μαΐου 2010-Μαΐου 2011 και στην επεξεργασία «κειμένων» που φιλοξενήθηκαν στο ραδιόφωνο, την τηλεόραση και την ιστοσελίδα του ΣΚΑΪ. Ο ΣΚΑΪ είναι ο πρώτος σε ακροαματικότητα ραδιοφωνικός σταθμός στην περιοχή της Αττικής με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία.¹⁶ Η κυριακάτικη έκδοση της *Καθημερινής* ήταν η τρίτη σε αναγνωσιμότητα εφημερίδα πανελλαδικά με μέσο όρο 733.000 αναγνώστες την περίοδο Σεπτεμβρίου 2010-Μαρτίου 2011.¹⁷ Να σημειωθεί ότι οι κυριακάτικες πολιτικές εφημερίδες επιλέγονται από ένα σταθερό ποσοστό περίπου 40% των Ελλήνων από τη δεκαετία του 1990 μέχρι σήμερα, ενώ ο πυρήνας του αναγνωστικού κοινού τους είναι η ηλικιακή ομάδα 25-54. Συνολικά εξάλλου η αναγνωσιμότητα των εφημερίδων εμφανίζει αυξητική τάση (από 48% το 1990 σε 57% το 2011).¹⁸ Χαμη-

βρίου 1989», στο Χρ. Λυριντζής - Ηλ. Νικολακόπουλος, *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σ. 290.

14. V. Mosco, *The Political Economy of Communication*, Sage, Λονδίνο 2009, σ. 66. Επίσης, E. Meehan - V. Mosco - J. Wasko, «Rethinking Political Economy: Change and Continuity», *Journal of Communication*, τόμ. 43, τχ. 4, Δεκέμβριος 1996, σ. 105-116.

15. V. Mosco, *The Political Economy of Communication*, ό.π., σ. 67-68.

16. Το μέσο ημερήσιο ποσοστό ακροατών για την περίοδο 6/9/2010-28/11/2010 ήταν 13%, ενώ το διάστημα 29/11/2010-6/3/2011 κυμάνθηκε στο 12,8%. Πηγή: FOCUS BARI για λογαριασμό της AEMAP, <http://www.focus.gr/default.asp?id=300310068&lcid=1032>.

17. Πηγή: FOCUS BARI (1η αναφορά της BARI ΤΥΠΟΣ για την αναγνωσιμότητα των πανελλήνιων εφημερίδων και περιοδικών), <http://www.focus.gr/default.asp?id=200050016&lcid=1032>.

18. Ξ. Κούρτογλου (FOCUS BARI), Εισήγηση στο πλαίσιο συνεδρίου *Η κρίση του Τύπου*:

λό είναι το μερίδιο¹⁹ του τηλεοπτικού σταθμού ΣΚΑΪ, το οποίο σύμφωνα με τα στοιχεία της Nielsen Audio Measurement κυμαίνεται στο 4% για την περίοδο 2009-2010,²⁰ ενώ για το διάστημα Μαΐου 2010-Ιουνίου 2011 εκτιμάται στο 4,8%. Υψηλότερες είναι οι επιδόσεις του όσον αφορά τα λεγόμενα «δυναμικά κοινά», όρος που αναφέρεται στις ηλικιακές ομάδες 15-44, οι οποίες κυμαίνονται στο 5,6%. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το δημογραφικό προφίλ των τηλεθεατών του σταθμού. Ο ΣΚΑΪ φαίνεται να συγκεντρώνει την προτίμηση ατόμων υψηλού μορφωτικού επιπέδου (το μερίδιό του σε αυτή την κατηγορία φτάνει το 7,3% έναντι 5,2% για τα άτομα μεσαίου μορφωτικού επιπέδου και 3,1% για τα άτομα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου) καθώς και των ανδρών, ιδίως εκείνων που ανήκουν στις ηλικιακές ομάδες 25-44 (7,4%) και 45-64 (6,8%). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι χαμηλότερες επιδόσεις του (αν εξαιρεθούν τα παιδιά) καταγράφονται στις κατηγορίες «γυναίκες ηλικίας 15-24» (2,5%) και «γυναίκες ηλικίας 45-64» (2,8%).²¹ Επισημαίνεται ο καθαρά ενημερωτικός/ειδησεογραφικός προσανατολισμός του εν λόγω σταθμού με τις σχετικές εκπομπές να αποτελούν το 59,3% του προγράμματός του, τη στιγμή που τα σήριαλ, ένα από τα «δυνατά» χαρτιά των τηλεοπτικών σταθμών, αντιστοιχούν μόλις στο 8,7% του προγράμματος.²²

Για την ανασυγκρότηση του λόγου που προήλθε από αυτές τις πηγές προκρίθηκε η προσέγγιση της κριτικής ανάλυσης λόγου, η οποία έχει εμπλουτίσει σημαντικά το πεδίο της ανάλυσης της επικοινωνιακής διαδικασίας²³ εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο οι σχέσεις εξουσίας και οι ιδεολογικές

η δύσκολη μετάβαση στη νέα ψηφιακή εποχή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, 25-26/5/2011. Πηγή: http://www.focus.gr/synedria/H%20ΚΡΙΣΗ%20ΤΟΥ%20ΤΥΠΟΥ_prs.pdf.

19. Το μερίδιο είναι το ποσοστό της τηλεθέασης ενός σταθμού επί της συνολικής τηλεθέασης και θεωρείται δείκτης για την ανταγωνιστικότητα του σταθμού.

20. Nielsen-TV Yearbook 2009-2010. Πηγή: <http://www.marketingweek.gr/default.asp?pid=9&cla=1&arId=33033&pg=2&ss=>.

21. Πηγή: Nielsen Audio Measurement Greece. Ευχαριστούμε θερμά την Έλενα Θώδου, Research and Quality Manager της Nielsen, για την παραχώρηση των στοιχείων και την προθυμία της να βοηθήσει στην έρευνά μας.

22. Nielsen-TV Yearbook 2009-2010. Πηγή: <http://www.marketingweek.gr/default.asp?pid=9&cla=1&arId=33033&pg=2&ss=>.

23. Ένα από τα πρώτα ολοκληρωμένα δείγματα σύζευξης της ανάλυσης λόγου και της ανάλυσης επικοινωνίας αποτελεί ο συλλογικός τόμος, T.A. Van Dijk (επιμ.), *Discourse and Communication. New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication*, Walter de Gruyter & Co, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1985.

προτεραιότητες που δομούνται με επίκεντρο τα ΜΜΕ επηρεάζουν την αποκρυστάλλωση του λόγου που εκπορεύεται από αυτά. Οι σχετικές αναλύσεις απομακρύνονται από τη θεώρηση της επικοινωνίας ως μεταβίβασης πληροφοριών για να αναδείξουν τον ρόλο των μέσων μαζικής επικοινωνίας ως μηχανισμών κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας.²⁴

Στον πυρήνα εξάλλου της κριτικής ανάλυσης λόγου βρίσκεται η θεώρηση του λόγου ως κοινωνικής πρακτικής²⁵ και η εστίαση στους φορείς του λόγου που εξετάζονται όχι ως ουδέτερα άτομα αλλά ως μέλη κοινωνικών κατηγοριών.²⁶ Ο λόγος είναι συγχρόνως προϊόν και μέσο διαμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων²⁷ και αναπαράγει ή αμφισβητεί τις σχέσεις εξουσίας εντός ενός δεδομένου κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου.²⁸ Η παραδοχή ότι ο λόγος είναι μία κοινωνική πρακτική, μία μορφή αλληλεπίδρασης εντός του κοινωνικού²⁹ έχει ως μεθοδολογική συνέπεια ότι η ανάλυσή του δεν μπορεί να περιορίζεται στην ανάλυση των επιμέρους γλωσσικών μορφών ανεξάρτητα από τις λειτουργίες που επιτελούν ή τους σκοπούς για τους οποίους επιλέχτηκαν αυτές οι μορφές έναντι άλλων.³⁰

Στο πλαίσιο αυτού του ρεύματος, η ειδησεογραφία εξετάζεται ως διακρίτος λόγος, με την επισημάνση ότι πρόκειται για δημόσιο λόγο σε ό,τι αφορά την απεύθυνσή του,³¹ ενώ γίνεται δεκτό ότι ο λόγος αυτός «προάγει σιωπηρά τις κυρίαρχες πεποιθήσεις και απόψεις των ελίτ».³² Σε μια προσπάθεια συγκερασμού του μακρο- με το μικρο-επίπεδο, ο λόγος των ΜΜΕ, και ειδικότερα ο ειδησεογραφικός ορίζεται ως «ένα σύνθετο επικοινωνιακό γεγονός,

24. M. Colombo, "Theoretical Perspectives in Media-Communication Research: From Linear to Discursive Models", *FORUM: Qualitative Social Research*, τόμ. 5, τχ. 2, άρθρο 25, 2004, <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/viewArticle/592/1285>.

25. Ενδεικτικά βλ. N. Fairclough, *Discourse and Social Change*, Polity Press, Cambridge 1992, σ. 63 και του ιδίου, *Critical Discourse Analysis: The critical study of language*, Longman, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1995, σ. 4-7.

26. T.A. Van Dijk, «Discourse as Interaction in Society», στο του ιδίου (επιμ.), *Discourse as Social Interaction*, Sage, Λονδίνο 1997, σ. 3.

27. G. Stillar, *Analyzing Everyday Texts*, Sage, Λονδίνο 1998, σ. 6.

28. N. Fairclough, *Discourse and Social Change*, ό.π., σ. 36.

29. T.A. Van Dijk, "The Study of Discourse", στο του ιδίου (επιμ.), *Discourse as Structure and Process*, Sage, Λονδίνο 1997, σ. 2-3.

30. G. Brown - G. Yule, *Discourse Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, σ. 1-2.

31. T.A. Van Dijk, *News as Discourse*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey-Λονδίνο 1988, σ. 1, 74.

32. Στο ίδιο, σ. 83.

που ενσωματώνει επίσης το κοινωνικό πλαίσιο, το οποίο χαρακτηρίζει τους συμμετέχοντες (και τις ιδιότητές τους), καθώς και τις διαδικασίες παραγωγής και υποδοχής».³³

Αν δεχθούμε τελικά τη λιγότερο ή περισσότερο έκδηλη ιδεολογική χρήση του δημοσιογραφικού λόγου ως εγγενή ιδιότητά του, τότε η ορθολογικότητα του σκοπού μας παραπέμπει στην εξέταση των υλικών συμφερόντων που διέπουν το μέσο και συνεπώς στην εξέταση του ιδιοκτησιακού του καθεστώτος.³⁴

3. ΚΡΙΣΗ, ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΣΚΑΪ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ

Τα δύο υπό εξέταση μέσα, ο ραδιοηλεκτρονικός σταθμός ΣΚΑΪ και η ημερήσια εφημερίδα *Καθημερινή* ανήκουν σε ομίλους εταιρειών του ίδιου ιδιοκτήτη. Η *Καθημερινή* αποτελεί το κύριο μέρος της εκδοτικής δραστηριότητας ενός ομίλου εταιρειών ιδιοκτησίας Αλαφούζου,³⁵ με μητρική εταιρεία την ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Α.Ε. η οποία είναι εισηγμένη στο χρηματιστήριο από το 2000.³⁶ Ο πίνακας 1 αποτυπώνει την εικόνα της συμμετοχής των εταιρειών του ομίλου (θυγατρικές, συγγενείς, κοινοπραξίες).

Όπως παρατηρούμε η διεύρυνση των δραστηριοτήτων του ομίλου τα τελευταία χρόνια αφορά, εκτός από τον χώρο του Τύπου και των εκδόσεων, τον κλάδο των θαλάσσιων μεταφορών και τον κατασκευαστικό κλάδο.³⁷ Ωστόσο

33. T.A. Van Dijk, *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey-Λονδίνο 1988, σ. 2.

34. Ν. Λεάνδρος - Δ. Παπαδοπούλου - Μ. Ψυλλά, «Η "κρίση" στον Τύπο: μια θεματική και γλωσσολογική ανάλυση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 134-135, Α'-Β', 2011, σ. 244.

35. Σύμφωνα με τα στοιχεία χρήσης που δημοσίευσε ο Όμιλος για το 2010, η οικογένεια Αλαφούζου κατέχει το 74,78% των μετοχών του.

36. Τα στοιχεία για την οικονομική δραστηριότητα των εταιρειών που αναφέρουμε, για τα έτη 2005-10, παρατίθενται στο http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathuseful_7_01/01/2006_127393.

37. Η περίπτωση του Ομίλου Αλαφούζου και των πολλαπλών οικονομικών δραστηριοτήτων του εκδότη δεν συνιστά φυσικά μεμονωμένο φαινόμενο στον χώρο του Τύπου. Για μία απεικόνιση των στρατηγικών των ιδιοκτητών των μέσων γενικά, αλλά και ελληνικών μέσων όπως ο ΔΟΛ συγκεκριμένα, βλ. Ν. Λεάνδρος, *Επιχειρηματικές στρατηγικές και βιομηχανία των μέσων*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008. Σε μια πιο πρόσφατη μελέτη οι Λεάνδρος κ. ά. επισημαίνουν τις συνέπειες που είχε συνολικά στο ελληνικό πολιτικό σύστημα η υπαγωγή των εφημερίδων σε ευρύτερες οικονομικές αυτοκρατορίες, στη φάση της αναδιάρθρωσης των σχέσεων

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Εταιρείες του Ομίλου Αλαφούζου

ΕΠΩΝΥΜΙΑ	ΚΛΑΔΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Θυγατρικές εταιρείες		
ΕΝΤΥΠΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΕ	ΕΚΔΟΣΕΙΣ	100%
ΑΝΩΝΥΜΗ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΡΓΩΝ	ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	100%
ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ ΕΕΠΙΝ	ΘΑΛΑΣΣΙΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	100%
ΕΞΕΡΕΥΝΗΤΗΣ-EXPLORER ΑΕΕΕΕ	ΕΚΔΟΣΕΙΣ	82,65%
ΙΗΤ-ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΑΕ	ΤΥΠΟΣ	50%
Maison ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΕ	ΕΚΔΟΣΕΙΣ	50%
Συγγενείς εταιρείες		
ΑΡΚΤΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΕ	ΕΚΔΟΣΕΙΣ	30%
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΤΥΠΟΥ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ		
ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟ ΑΕ	ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΥΠΟΥ	31,20%
E-ONE ΑΕ ΠΑΡ. ΠΛΗΡ. ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ	25%
ΕΥΡΩΠΗ ΑΕ ΠΡΑΚΤΟΡΕΥΣΕΩΣ & ΔΙΑΝΟ-		
ΜΗΣ ΗΜΕΡ. & ΠΕΡΙΟΔ. ΤΥΠΟΥ	ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΥΠΟΥ	24,80%
ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΑΕ		20%
Κοινοπραξίες		
Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΚΔΟΣΗ ΚΥΠΡΟΥ	ΤΥΠΟΣ	50%
SUI GENERIS PBL ΑΕ	ΕΚΔΟΣΕΙΣ	50%

Πηγή: http://sup.kathimerini.gr/xtra/media/files/profile/kath/03_31122010.pdf.

το 2010 το συντριπτικό μερίδιο των καθαρών πωλήσεων του ομίλου προήλθε από την εκδοτική-εκτυπωτική δραστηριότητα (88,3%), με τη ναυτιλία να έπεται με μεγάλη διαφορά (9,68%). Το υπόλοιπο ποσοστό αφορά κυρίως εκμετάλλευση ακινήτων.³⁸ Η εικόνα διαφοροποιείται σχετικά αν λάβουμε υπόψη το ενεργητικό του ομίλου: στο σύνολο των 186,05 εκ. ευρώ που πα-

ιδιοκτησίας στη βιομηχανία των μέσων: Ν. Λεάνδρος - Δ. Παπαδοπούλου - Μ. Ψυλλά, «Η “κρίση” στον Τύπο: μια θεματική και γλωσσολογική ανάλυση», *ό.π.*, σ. 252.

38. Με βάση τα δημοσιευμένα στοιχεία χρήσης του Ομίλου για το έτος 2010, οι καθαρές πωλήσεις που προήλθαν από εκδοτική δραστηριότητα ανήλθαν σε 72,78 εκ. ευρώ, ενώ τα αντίστοιχα ποσά για τη ναυτιλία και λοιπές δραστηριότητες ανήλθαν σε 7,98 και 0,56 εκ. ευρώ αντίστοιχα· βλ. Ετήσια Οικονομική Έκθεση στο http://sup.kathimerini.gr/xtra/media/files/profile/kath/03_31122010.pdf.

ρουσίασε ως ενεργητικό το 2010, η εκδοτική-εκτυπωτική δραστηριότητα αντιπροσωπεύει το 58,8%, η ναυτιλιακή δραστηριότητα το 34,5% και οι λοιποί τομείς το 6,5%.³⁹ Γενικά, ο Τύπος και οι εκδόσεις εξακολουθούν να δίνουν το στίγμα της δραστηριότητας του ομίλου, με τη ναυτιλία να ακολουθεί αποκτώντας μάλιστα μια σχετική δυναμική τα τελευταία χρόνια.

Ο τηλεοπτικός σταθμός ΣΚΑΪ, μαζί με τον ραδιοφωνικό σταθμό ΣΚΑΪ, άλλους δύο ραδιοφωνικούς σταθμούς, έναν συνεργαζόμενο ραδιοφωνικό σταθμό, ένα ενημερωτικό portal και τον εκδοτικό οίκο ΣΚΑΪ-Βιβλίο ανήκουν στον ενιαίο από τα τέλη του 2009 όμιλο ΣΚΑΪ συμφερόντων Ι. Αλαφούζου (70%), Ε. Μαρινάκη (20%) και Γ. Κυριακίδη (10%).⁴⁰ Ο όμιλος αποκτά τα τελευταία χρόνια μια ιδιαίτερη δυναμική που αποτυπώνεται στην αλματώδη αύξηση του ενεργητικού του (Πίνακας 2), η οποία μπορεί να αποδοθεί κυρίως στη δραστηριοποίηση του τηλεοπτικού τομέα, ενώ αύξουσα παρουσιάζεται η κερδοφορία του εμπορικού τομέα (εκδόσεις, cd, dvd).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ενεργητικό του Ομίλου Αλαφούζου (σε εκατομμύρια ευρώ)

	ΟΜΙΛΟΣ	ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Α.Ε.	ΟΜΙΛΟΣ	ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΝΤΟΤ ΚΟΜ ΑΤΕΕ – ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ/ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ/ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ	ΟΜΙΛΟΣ*	ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΕΣ & ΤΗΛΕΟΠΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΑΕΕ ΡΑΔΙΟΦΩΝΟ
2010	186,053	151,168				
2009	191,139	157,775	64,867	64,889	127,146	30,307
2008			50,556	50,404	27,641	23,728
2007	204,230	150,242	33,548	33,548	-	-
2005	191,915	131,416	-	-	-	-

* Η εταιρεία «Ειδήσεις Ντοτ Κομ ΑΤΕΕ», που κατείχε το 100% του τηλεοπτικού σταθμού, μεταβίβασε στις 21/12/09 το σύνολο των μετοχών στη «Ραδιοφωνικές και Τηλεοπτικές Επιχειρήσεις ΑΕΕ» (που μέχρι τότε κατείχε τον ραδιοσταθμό). Αν και από αυτό το χρονικό σημείο και μετά ο όμιλος ΣΚΑΪ είναι ενιαίος, στον ισολογισμό του 2009 δεν ενοποιούνται τα αποτελέσματα της «Ειδήσεις Ντοτ Κομ ΑΤΕΕ» γιατί δεν θεωρείται ότι επηρεάζει τα τελικά αποτελέσματα του Ομίλου.

Πηγή: Ηλεκτρονικό αρχείο *Καθημερινής*, Ηλεκτρονικό αρχείο ΣΚΑΪ.

39. Στο ίδιο, σ. 102.

40. Σχετικά με το σημερινό ιδιοκτησιακό καθεστώς των ελληνικών τηλεοπτικών σταθμών, βλ. <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=249500>.

Η αναπαράσταση της οικονομικής κρίσης από τα δύο υπό εξέταση μέσα, έχει επομένως ιδιαίτερη σημασία και λόγω της οικονομικής θέσης τους στον χώρο του Τύπου, αν αναλογιστούμε ότι μεγάλοι ανταγωνιστές όπως ο ΔΟΛ Α.Ε. (*Βήμα*, *Τα Νέα*), ο ΠΗΓΑΣΟΣ Α.Ε. συμφερόντων Μπόμπολα (βασικός μέτοχος στο *Μέγκα*), η Ελεύθερη Τηλεόραση Α.Ε. συμφερόντων Κουρή (βασικός μέτοχος στο *Alter*) παρουσίασαν το 2009 ενεργητικό της τάξης των 265,479 εκ., 228,556 εκ. και 630,64 εκ. ευρώ αντίστοιχα.⁴¹

Με τη σειρά του ο χώρος συνολικά των ελληνικών ΜΜΕ υφίσταται διαρκείς μετασχηματισμούς που σχετίζονται κυρίως με τις ανακατατάξεις στην ισχύ (αλλά και τον αριθμό) των βασικών παικτών. Είναι ενδεικτικό ότι το 2008 η ισχυρή «τετράδα» (ΔΟΛ, ΠΗΓΑΣΟΣ, Τεγόπουλος, Καθημερινή) «ήλεγε» το 67,9% της αγοράς, έναντι 57,3% το 2000, 62,9% το 1995 και 59% το 1990.⁴² Η κρίση επομένως φαίνεται να οξύνει τις διαδικασίες συγκέντρωσης κεφαλαίου και μεριδίων αγοράς, κάτι που θεωρούμε ότι αποτελεί βασικό (αν και όχι αποκλειστικό) παράγοντα διαμόρφωσης του σύνθετου επικοινωνιακού προϊόντος που μελετούμε.⁴³ Στην περίπτωση ΣΚΑΪ-Καθημερινής αιχμή των διαδικασιών συγκέντρωσης κεφαλαίου και ισχύος φαίνεται πως αποτελούν τα εφοπλιστικά σχήματα Αλαφούζου-Μαρινάκη με τον τελευταίο να επιχειρεί το 2011 νέα επέκταση των δραστηριοτήτων του στον Τύπο με την αγορά πλειοψηφικού πακέτου μετοχών της εφημερίδας *Καρφή*.

Σύμφωνα με την υπόθεση που κάνουμε εδώ, οι βίαιες αναδιατάξεις της ι-

41. Τα στοιχεία των ισολογισμών των εταιρειών είναι διαθέσιμα στα http://www.dol.gr/dol_pdf/DOL_CONCISE_2010_12_GR.pdf, <http://dir.icap.gr/2002/companygr.asp?code=0030600>, <http://dir.icap.gr/2002/companygr.asp?code=6510100>.

42. Ν. Λεάνδρος - Δ. Παπαδοπούλου - Μ. Ψυλλά, «Η “κρίση” στον Τύπο: μια θεματική και γλωσσολογική ανάλυση», *ό.π.*, σ. 241.

43. Ο οξυμένος ανταγωνισμός στον κλάδο των media αντανακλά όλο και περισσότερο τις αντιθέσεις αλλά και τις συμμαχίες μεταξύ των τεσσάρων μεγάλων επενδυτών του χώρου (Αλαφούζος, ΔΟΛ, Τεγόπουλος, Μπόμπολας). Ένα από τα πλέον σημαντικά διακυβεύματα των τελευταίων μηνών, που πόλωσε περαιτέρω το κλίμα στην αγορά των μέσων, αφορά στην πρόταση βουλευτών του ΠΑΣΟΚ για αναθεώρηση του καθεστώτος δημοσίευσης ισολογισμών με κατάργηση της υποχρεωτικής δημοσίευσής τους στις εφημερίδες (*Καθημερινή*, 30/03/11). Σύμφωνα με την ΕΣΗΕΑ η ρύθμιση αυτή θα ευνοούσε «σκανδαλωδώς μεγάλες επιχειρήσεις» (*Το Βήμα*, 30/03/11). Με εξαίρεση τον Όμιλο Αλαφούζου, οι υπόλοιποι εκδότες αντιμετώπισαν εχθρικά το μέτρο, ως εργαλείο συγκέντρωσης της αγοράς των media, βλ. <http://www.sofokleousin.gr/archives/71980>. Τελικώς η κυβέρνηση μερικώς μίνες αργότερα υιοθέτησε την πρόταση αυτή και μάλιστα σύμφωνα με την *Καθημερινή* μετά από προτροπή της Κομισιόν στο πλαίσιο της επιτήρησης. Βλ. σχετικά Π. Μανδραβέλης, «Η επιτήρηση στο ούπερ μάρκετ», *Καθημερινή*, 26/10/2011.

σχύος στην αγορά των ΜΜΕ κάτω από την επίδραση της οικονομικής κρίσης και της συναφούς απαξίωσης μέρους του κεφαλαίου των επιχειρήσεων του κλάδου, ενσωματώνονται πιο άμεσα στο περιεχόμενο του λόγου περί κρίσης που παράγεται από τα μέσα «προάγοντας» λιγότερο «σιωπηρά τις κυρίαρχες πεποιθήσεις και απόψεις των ελίτ», πολλώ δε μάλλον αν πρόκειται για τα πιο δυναμικά τμήματα αυτών. Ο «ακήρυχτος πόλεμος ερμηνειών» της κρίσης έχει φυσικά ως κύριο πεδίο απεύθυνσης το πολιτικό σύστημα και κυρίως το κράτος το οποίο καλείται να παρέμβει ρυθμιστικά ώστε να επαναφέρει τις παραβιασμένες ισορροπίες (και) στην αγορά των ΜΜΕ.⁴⁴ Ανεξάρτητα αν διατυπώνεται με τη γνώριμη μορφή της πελατειακότητας (προνομιακού τύπου μεταχείριση πολιτικών δυνάμεων ή πολιτικών προσώπων με σκοπό ανταλλάγματα οικονομικού ενδιαφέροντος) ή μέσω της επίκλησης κανονιστικών προταγμάτων («αναπτυξιακός φρενιχισμός»), το αίτημα της παρέμβασης διαμορφώνει ένα νέο τοπίο στη σχέση ΜΜΕ και πολιτικού συστήματος.

Σε αυτό το τοπίο οι ενδιάμεσοι «κρίκοι» (πολιτικά όργανα, κομματικές δομές, συνδικάτα) φαίνεται να παρακάμπτονται και στη θέση τους αναδύονται εννοιολογικά ασαφείς και γι' αυτό επικοινωνιακά πιο εύπλαστες οντότητες, όπως η κοινωνία, η κοινή γνώμη, ο «απλός πολίτης», ο καταναλωτής. Το διακύβευμα αφορά μία εκ βάθρων αναθεώρηση της σχέσης ιδιωτικού-δημοσίου, που δεν αφήνει ανέπαφη τη θέση της αντιπροσωπευτικότητας και της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Τα δύο μέσα που μελετούμε παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον ως *par excellence* περιπτώσεις φορέων που όχι απλώς προβάλλουν την αναγκαιότητα αναθεώρησης αυτής της σχέσης, αλλά και επενδύουν σε αυτή.

4. Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΟΝ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΣΚΑΪ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ: Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ-ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η άποψη ότι η ιδεολογική χρήση ως γνώρισμα του δημοσιογραφικού λόγου συνδέεται με το ιδιοκτησιακό καθεστώς και την ιδεολογική ταυτότητα του

44. «Η στάση αυτή των συγκεκριμένων εφημερίδων [σ.σ. της *Καθημερινής* και των *Νέων*] τις καθιστά δρώντα υποκείμενα ως προς τον προσδιορισμό της ατζέντας και ως προς τη διαμόρφωση της δημόσιας δράσης για τον καθορισμό, τη συνεκτικοποίηση και την επίλυση των δημόσιων προβλημάτων, αποδίδοντάς τους έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στη δημόσια σκηνή ως συνδιαχειριστών των δημόσιων πολιτικών» Ν. Λεάνδρος - Δ. Παπαδοπούλου - Μ. Ψυλλά, «Η “κρίση” στον Τύπο: μια θεματική και γλωσσολογική ανάλυση», *ό.π.*, σ. 252.

μέσου⁴⁵ ή ακόμα και η πιο γενική διατύπωση που χρησιμοποιήσαμε (ότι το περιεχόμενο του λόγου περί κρίσης που παράγεται από τα μέσα «προάγει» λιγότερο «σιωπηρά τις κυρίαρχες πεποιθήσεις και απόψεις των ελίτ» και κυρίως των πιο δυναμικών μερίδων τους) παραπέμπει αναγκαστικά σε μία συζήτηση γενικότερα περί ιδεολογίας η οποία λόγω του όγκου και του βάθους της παραμένει στο πλαίσιο αυτής της μελέτης απροσπέλαστη. Ωστόσο λόγω της σημασίας του νοηματικού άξονα της «απο-ιδεολογικοποίησης» στον λόγο ΣΚΑΪ και *Καθημερινής*, προτείνουμε ένα λειτουργικό ορισμό της ιδεολογίας, ώστε να καθίσταται κατανοήσιμο το μέγεθος της σημασίας αυτού του άξονα. Συγκεκριμένα, με υπόβαθρο την κλασική πλέον πραγμάτευσή της από τον Freedén,⁴⁶ προσεγγίζουμε την ιδεολογία ως «την οργάνωση του νοήματος του κοινωνικού μέσω πολιτικών εννοιών, με τρόπο τέτοιο που να εμπλέκεται άμεσα με τα επίδικα του δημόσιου λόγου και μάλιστα με την επίκληση ενός *minimum* ορθολογισμού».⁴⁷

Με αυτή την έννοια, η οργάνωση του νοήματος της οικονομικής κρίσης από τα ΜΜΕ αποτελεί κατεξοχήν πεδίο διαπάλης για την ιδεολογική ηγεμονία, ανεξάρτητα αν τα αντιμαχόμενα υποκείμενα αυτοκατανοούνται ως τέτοια ή αν με όρους του Sartori λαμβάνουν μέρος σε αυτή τη διαμάχη ως φορείς ιδεολογικών συστημάτων πεποιθήσεων (όπου κυριαρχούν στοιχεία ισχυρής ιδεολογικής συνοχής) ή αντίθετα ως φορείς πραγματιστικών συστημάτων πεποιθήσεων (δηλαδή συστημάτων υψηλού «πραγματιστικού *consensus*», εφήμερων και χαλαρών δεσμών αλληλεγγύης και κερματισμένης αφοσίωσης σε πολλαπλά πεδία πίστης).⁴⁸ Το παράδοξο και το ενδιαφέρον ταυτόχρονα στα ΜΜΕ του δείγματος είναι ότι η συνεχής έκκληση για μια πραγματιστική θέαση της κρίσης αποκτά χαρακτηριστικά ολοένα και πιο συνεκτικής ιδεολογικής έγκλησης.

Ειδικότερα μια πρώτη βασική παρατήρηση σχετικά με την αναπαράσταση της οικονομικής κρίσης από τον ΣΚΑΪ και την *Καθημερινή* αφορά την αναπαράστασή της ως εθνικής κρίσης. Η έννοια της εθνικής κρίσης αφορά τις συνέπειες της κρίσης, καθώς δεν γίνεται διάκριση μεταξύ των κοινωνικών ο-

45. Στο ίδιο, σ. 244.

46. M. Freedén, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Framework*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1996.

47. Γ. Μπιθυμήτρης, «Στρατηγικές του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: η περίπτωση του κλάδου Μετάλλου», Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2010, σ. 36.

48. G. Sartori, «Politics, Ideology and Belief Systems», *The American Political Science Review*, τόμ. 63, τχ. 2, 1969, σ. 398-411.

μάδων που πλήττονται από αυτή,⁴⁹ των «θυσιών» που καλείται να επωμιστεί το αδιαφοροποίητο έθνος για την αντιμετώπισή της, αλλά και της ενδεδειγμένης στάσης της πολιτικής ηγεσίας, που συνοψίζεται στο πρόταγμα της «εθνικής συναίνεσης».⁵⁰ Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος της ανάρτησης στη στήλη «το blog του Άρη Πορτοσάλτε» στην ιστοσελίδα του ΣΚΑΪ: «Η εθνική ενότητα πρέπει να είναι απαίτηση των πολιτών». Στο άρθρο τονίζεται ότι δεδομένης της κρισιμότητας της κατάστασης για τη χώρα, ακόμη κι αν οι πολιτικές ελίτ δεν συγκλίνουν στην εμπέδωση της εθνικής ενότητας, αυτή «μπορεί να επιβληθεί από τα κάτω».⁵¹

Ενδεικτικά για την ανάδειξη της «εθνικής» διάστασης της κρίσης είναι τα κείμενα που πλαισιώνουν την εκστρατεία του ΣΚΑΙ «Όλοι μαζί, η Ελλάδα μπορεί», στην οποία προβάλλεται ως κυρίαρχη η έννοια της «αλληλοϋποστήριξης». Η εθνική αυτή διάσταση αποτυπώνεται γλαφυρά και στο διαφημιστικό βίντεο που συνοδεύει τη συγκεκριμένη εκστρατεία, στο οποίο προβάλλεται ένας χάρτης της ελληνικής επικράτειας με τη γαλανόλευκη ως φόντο, που λειτουργεί ως μετωνυμία του έθνους.⁵²

Άμεσα συνδεδεμένη με την αφήγηση περί «εθνικής» κρίσης είναι η επιλογή των σημασιολογικών πεδίων αφενός του πολέμου⁵³ (είναι ενδεικτικό το επιχείρημα για την αναγκαιότητα μιας «πολεμική[ς]» κυβέρνηση[ς])⁵⁴ και αφετέρου της νόσου/απειλής για τη ζωή ως μεταφορών για την κρίση. Ση-

49. <http://www.skai.gr/1003/press-office/article/143637/oloi-mazi-i-ellada-borei/?cid=35>. Επίσης, <http://www.skai.gr/news/folders/folder/?cid=82>.

50. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Εθνική συνεννόηση», 2/5/2010. Στ. Ζούλας, «Με εθνικό στόχο την απεξάρτηση», *Καθημερινή*, 6/6/2010· του ιδίου, «Με πολιτικά ότα μη ακούοντων...», *Καθημερινή*, 11/7/2010. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Ωριμότητα και ευθύνη», 5/12/2010· επίσης: «Μίνιμουμ συμφωνία», 12/12/2010· επίσης: «Πολεμική» κυβέρνηση, 27/2/2011. Μπ. Παπαδημητρίου, «Η (νέα) διορία του Ιουνίου», *Καθημερινή*, 17/4/2011: «Ελπίζουμε, για το καλό της πατρίδας, οι άνθρωποι της Νέας Δημοκρατίας να έρθουν στα συγκαλά τους και να ακούσουν τη συνείδησή τους. Αν, στα τέλη Μαΐου, ο κ. Παπανδρέου δεν έχει επιτύχει μια ελάχιστη εθνική συνεννόηση, τα πράγματα θα είναι “σκούρα” ...αν τα κόμματα δεν έχουν ξεπεράσει τους ιδεοληπτικούς ενδοισμούς τους για το κράτος “τους”, η ελληνική οικονομία θα παραδοθεί πισθάγκωνα από τους βιαστές της... Οι εχθροί του έθνους θα έχουν κερδίσει αυτή την παρτίδα». Αλ. Παπαχελάς, «Σκληρά διλήμματα», *Καθημερινή*, 22/5/2011. Κ. Καλλίτσος, «Κίνδυνος ξαφνικού θανάτου και συναίνεση», *Καθημερινή*, 22/5/2011. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Είναι ικανοί για υπερβάσεις οι δύο ηγέτες;», 29/5/2011.

51. <http://portosalte.skai.gr/post/6350097032>, ανάρτηση 9/6/2011.

52. <http://www.skai.gr/player/TV/MMID=200281>.

53. Ενδεικτικά, βλ. Κ. Καλλίτσος, «Μπορούμε να κερδίσουμε τον πόλεμο;», *Καθημερινή*, 3/4/2011.

54. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Πολεμική» κυβέρνηση, 27/2/2011.

μασιολογικό επακόλουθο αυτών των μεταφορικών συστημάτων είναι η έννοια της «σωτηρίας», η οποία ταυτίζεται με την έξοδο από την κρίση, νοούμενη άλλοτε ως αποφυγή της χρεοκοπίας, άλλοτε ως αποκατάσταση της πιστοληπτικής αξιοπιστίας ή της νομισματικής σταθερότητας κ.λπ. Πάντως αυτό το σωτηριολογικό πρόταγμα φαίνεται να αναφέρεται πρωτίστως σε δημοσιονομικούς στόχους και λιγότερο σε κοινωνικούς, όπως η μείωση του ποσοστού ανεργίας ή η άμβλυνση της κοινωνικής ανισότητας. Σε κάθε περίπτωση η εδραίωση της έννοιας της σωτηρίας είναι καθοριστική ως νομιμοποιητικό πλαίσιο αναφοράς για μια σειρά πολιτικών που εντάσσονται στο λεγόμενο Μνημόνιο και προβάλλονται ως απαραίτητες προϋποθέσεις για την υπέρβαση της κρίσης.

Τα παραπάνω οδηγούν στην εδραίωση της κατάστασης «εκτάκτου ανάγκης» σε κυρίαρχη αναφορά του υπό μελέτη ερμηνευτικού παραδείγματος.⁵⁵ Όσον αφορά τον τρόπο λήψης αποφάσεων, η αποδοχή της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης υποστηρίζει την επιχειρηματολογία για την ανάγκη ενίσχυσης του ρόλου της εκτελεστικής εξουσίας, με συνακόλουθη υποβάθμιση της νομοθετικής: «Έχουμε ανάγκη... από μια ισχυρή κυβέρνηση έκτακτης ανάγκης. Σε μια χώρα που βρίσκεται σε πόλεμο».⁵⁶ Η αδυναμία μάλιστα ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ. να επιτύχουν τη συνιστώμενη συναίνεση χαρακτηρίζεται από την *Καθημερινή* ως «απειλή» για τη «διατήρηση του συστήματος».⁵⁷ Η ελληνική πολιτική «άρχουσα τάξη» επικρίνεται για έλλειμμα πατριωτισμού, ενώ ως λύση υπό το καθεστώς της έκτακτης ανάγκης προβάλλεται η ακόλουθη:

«Για όλα αυτά υπάρχει μια λύση, με χαρακτηριστικά βοναπαρτισμού. Μια ολιγομελής κυβέρνηση εθνικής σωτηρίας, από τεχνοκράτες με αίσθηση της πολιτικής και πολιτικούς με επίγνωση, με ενιαία πολιτική αντίληψη, που θα πουν όλη την αλήθεια, θα δεσμευθούν ότι μέχρι το 2013 θα επιτύχουν σαφείς στόχους, θα σώσουν τη χώρα και μετά θα ακολουθήσει ο καθένας τον δρόμο του».⁵⁸

Άμεσα συνδεδεμένη με την υποβάθμιση των ταξικών έναντι των εθνικών αναφορών στην περιγραφή της κρίσης είναι και η συστηματική απαξίωση

55. Ενδεικτικά η έννοια παρατίθεται στο Ν. Ξυδάκης, «Η διάσωση απαιτεί πρωτότυπα εργαλεία», *Καθημερινή*, 6/6/2010.

56. Κ. Καλλίτσος, «Τι θα κάνει ο κ. Γ. Παπανδρέου», *Καθημερινή*, 13/3/2011. Επίσης *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Διακυβέρνηση σιβαρή, τώρα», 30/5/2010.

57. Αγγ. Στάγκος, «Κυβέρνηση και ΝΔ "απειλούν" το σύστημα», *Καθημερινή*, 6/3/2011.

58. Κ. Καλλίτσος, «Τέλος χρόνου», *Καθημερινή*, 8/5/2011.

των ιδεολογικών και κομματικών διαιρέσεων και η συνακόλουθη προβολή των εννοιών της ευθύνης και της αποτελεσματικότητας, που θεωρούνται ως οι μόνες αρμόζουσες ενώπιον του εθνικού κινδύνου.⁵⁹ Σε αυτού του είδους τον λόγο μπορούμε να διακρίνουμε επιβιώσεις διαστάσεων του αντι-ολοκληρωτικού παραδείγματος, όπως αναπτύχθηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Στο πλαίσιο εκείνου του παραδείγματος απορριπτόταν όχι μόνο η φασιστική ή η κομμουνιστική ιδεολογία ως επικίνδυνη, αλλά συνολικά η ιδεολογία ως τέτοια. Αντίθετα οι στόχοι της ανάπτυξης, της αύξησης της παραγωγικότητας και του εκσυγχρονισμού προβάλλονταν ως αποϊδεολογικοποιημένοι στόχοι που θα εξασφάλιζαν την κοινωνική ευημερία.⁶⁰ Επιπλέον, οι έννοιες αυτές αποτελούν βασικά σημεία αναφοράς του συντηρητικού λόγου, τόσο στις παλαιότερες όσο και στις σύγχρονες εκδοχές του.⁶¹

Στην τρέχουσα αφήγηση για την κρίση ο αποϊδεολογικοποιημένος στόχος της ανάπτυξης προβάλλει ως ο κατεξοχήν εθνικός στόχος. Η ιδεολογική ταυτότητα των πολιτικών δρώντων υποκαθίσταται από την έννοια της ευθύνης,⁶² αλλά και από την έννοια της κοινής λογικής και την επίκληση του μέσου πολίτη.⁶³ Το αντικείμενο της πολιτικής στην Ελλάδα της κρίσης γίνεται αντιληπτό ως «οι λογικές απαιτήσεις έλλογων ανθρώπων».⁶⁴ Στο πλαίσιο αυτό η ιδεολογία απορρίπτεται ως άτοπη, καθώς ζητούμενο είναι οι «βιώσιμες λύσεις σε πραγματικά προβλήματα».⁶⁵ Το ακόλουθο απόσπασμα είναι αντιπροσωπευτικό αυτής της επιχειρηματολογίας:

59. Δ. Θωμάς, «Η ιδεολογία ως ψευδεπίγραφος πατριωτισμός», <http://www.skai.gr/news/opinions/article/184213/i-ideologia-os-pseudepigraphos-patriotismos>—24-10-2011/.

60. C.S. Maier, «Alliance and Autonomy: European identity and US foreign policy objectives in the Truman years», στο M.J. Lacey (επιμ.), *The Truman Presidency*, Cambridge: University Press, Cambridge 1989, σ. 273-298· του ιδίου, «The Politics of Productivity: Foundations of American International Economic Policy after World War II», στο P.J. Katzenstein (επιμ.), *Between Power and Plenty: The Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States*, University of Wisconsin Press, Madison 1978, σ. 23-49.

61. Ενδεικτικά, σχετικά με την απόρριψη της ιδεολογίας και την υποκατάστασή της από τον ορθό λόγο, και τον ρεαλισμό από τη συντηρητική σκέψη, βλ. D. Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Νέα Υόρκη 1962. M. Oakeshott, *Rationalism in politics and other essays*, Methuen, Λονδίνο 1962.

62. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Υπεύθυνη ηγεσία», 20/6/2010.

63. Κ. Καλλίτοης, «Είμαστε μια ωραία ατμόσφαιρα», *Καθημερινή*, 6/6/2010. Π. Μανδραβέλης, «Κατάσταση διπολικής διαταραχής», *Καθημερινή*, 13/6/2010· του ιδίου, «Τα ελέα κράτους μονοπώλια», *Καθημερινή*, 13/6/2010.

64. <http://portosalte.skai.gr/post/6350097032>, ανάρτηση 9/6/2011.

65. Ν. Κωνσταντάρα, «Τα άκρα και το κενό», *Καθημερινή*, 20/6/2010.

«Ο στόχος στον οποίο πρέπει να παραμείνουμε προσπλωμένοι είναι “σχεδόν λογιστικός”... Η κυβέρνηση έχει έναν και μοναδικό βαθμό “ελευθερίας”. Να πιάσει, κάθε τρίμηνο, τον εκάστοτε συγκεκριμένο στόχο... Η Ελλάδα έχει λίγο και πολύτιμο χρόνο να οργανώσει τις άμυνές της. Να ελπίσουμε ότι δεν θα σπαταληθεί σε ανόπτες, δόθεν “ιδεολογικές”, πλην όμως μικρονοϊκές πολιτικές προδοσίες».⁶⁶

Ωστόσο, παρά τη δέσμευση σε μια «αποϊδεολογικοποιημένη» προσέγγιση, όταν η ερμηνεία της κρίσης αξιώνει θεμελίωση στον ιστορικό χρόνο, το ερμηνευτικό κλειδί ανάγεται αναπόφευκτα σε ιδεολογικά σχήματα: η επίκληση του «αεριτζίδικου ελληνικού καπιταλισμού», με τους κρατικοδίαιτους καπιταλιστές που με όχημα ένα προσοδοθηρικό και διαβρωμένο μεταπολιτευτικό πολιτικό σύστημα εφορμούν στο δημόσιο χρήμα εις βάρος των υγιών επιχειρηματιών δυνάμεων, συμπληρώνεται από την ανάδειξη της ανάγκης της νέας ή ικανής διακυβέρνησης.⁶⁷ Όπως θα δούμε και παρακάτω, η νέα διακυβέρνηση αποσυνδέεται σταδιακά από τις αγκυλώσεις της λογοδοσίας είτε αυτή εμπεριέχεται σε θεσμούς συλλογικής εκπροσώπησης (συνδικάτα, κόμματα) είτε στην κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση.

Παρά το γεγονός ότι μία έστω μαχητική «αποϊδεολογικοποιημένη» επικοινωνιακή πρακτική δεν αποτελεί κάτι το καινοφανές στο πλαίσιο του συντηρητικού λόγου, κατά τη γνώμη μας η σημασία της ως αντιφατική μετάβαση από πραγματιστικά συστήματα πεποιθήσεων σε ιδεολογικά (παρά και μάλιστα διά της «αντι-ιδεολογικής» ρηματικής πρακτικής) αυξάνει στην παρούσα κοινωνικοπολιτική συγκυρία, ειδικά αν τη δούμε σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες διαστάσεις του λόγου των υπό εξέταση μέσων.

5. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙ-ΛΑΪΚΙΣΜΟΥ: Η ΚΡΙΣΗ ΩΣ ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΑΓΩΓΟ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΟΥ ΛΑΪΚΙΣΜΟΥ

Όπως είδαμε, παρά την αποκήρυξή της η έννοια της ιδεολογίας αποτέλεσε κεντρικό στοιχείο στο πλαίσιο του λόγου περί κρίσης. Η ερμηνεία των αιτίων της κρίσης θέτει στο στόχαστρό της την ιδεολογία του λαϊκισμού, στην ιστορική και στη συγχρονική της διάσταση. Όπως και στην περίπτωση της ι-

66 Μπ. Παπαδημητρίου, «Να μην προδώσουμε το ευρώ», *Καθημερινή*, 6/6/2010.

67 Π. Μανδραβέλης, «Η καραμέλα της ανάπτυξης», *Καθημερινή*, 9/5/2010· του ιδίου, «Μία κρίση με πολλά πρόσωπα», *Καθημερινή*, 30/5/2010.

δεολογίας, η εννοιολόγηση του λαϊκισμού σε θεωρητικό επίπεδο⁶⁸ συναντά μεγάλες δυσκολίες οι οποίες μεγεθύνονται εξαιτίας της σύγχυσης μεταξύ της θεωρητικής και καθημερινής χρήσης του όρου. Όπως επισημαίνει ο Λυριντζής, η καθημερινή χρήση παραπέμπει σε κριτήρια δράσης όπως η προσέλευση ψηφοφόρων με δημαγωγικά μέσα, απόντων ορθολογικών προταγμάτων. Ο αντι-λαϊκισμός θα μπορούσε να ορισθεί ως εναντίωση σε αυτόν τον τρόπο οργάνωσης της δράσης, η οποία συνδέεται με τη διατήρηση κεκτημένων και τη διεκδίκηση επιμέρους αιτημάτων και αντιπαράθετει μια ορθολογική επιλογή που υλοποιείται με βάση το κοινό καλό και συμπυκνώνεται στο πρόταγμα του εκσυγχρονισμού.⁶⁹

Θεωρητικά, η έννοια του λαϊκισμού όπως την έχει επεξεργασθεί ο Μουζέλης,⁷⁰ ως τρόπος οργάνωσης της πολιτικής συμμετοχής, κινητοποίησης και ένταξης των μαζών στην πολιτική, εστιάζει στη λογική της πολιτικής δράσης, τα οργανωτικά χαρακτηριστικά, τη χαρακτηριστική ηγεσία. Μια άλλη μεγάλη θεωρητική συμβολή είναι αυτή του Laclau,⁷¹ ο οποίος αναδεικνύει την πολιτική δράση ως σειρά ισοδυναμιών μέσω των οποίων συγκροτείται μια πολιτική ενότητα γύρω από σύμβολα που κινητοποιούν μια ετερόκλητη ομάδα εναντίον ενός φανταστικού ή πραγματικού εχθρού. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, κάθε πολιτική δράση εμπεριέχει σε κάποιο βαθμό τον

68. Λόγω της πληθώρας των προσεγγίσεων στην έννοια του λαϊκισμού και της ελαστικότητας της έννοιας, διευκρινίζουμε ότι ακολουθούμε την προσέγγιση του Χρ. Λυριντζή (όπως παρατίθεται στο άρθρο των Χρ. Λυριντζή - Μ. Σπουρδαλάκη) σύμφωνα με την οποία «ο λαϊκισμός θα πρέπει να γίνεται αντιληπτός ως συγκεκριμένος τρόπος σύλληψης και παρουσίασης της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας. Με άλλα λόγια, αυτό που χαρακτηρίζει τον λαϊκισμό δεν είναι συγκεκριμένες ιδέες ή συγκεκριμένες πολιτικές αλλά η «εσωτερική λογική» του, ο τρόπος που οργανώνει και παρουσιάζει τον πολιτικό χώρο. Λαϊκισμός είναι η έκφραση της ισοδυναμίας, κατά την οποία διαφορετικά αλλά ισοδύναμα μεγέθη εξισώνονται δημιουργώντας μια πλασματική και επιφανειακή ισοότητα... Πρόκειται δηλαδή για μια λογική άσκησης και παραγνώρισης της εξουσίας, η οποία σε δεδομένες κοινωνικές συνθήκες μπορεί να είναι πολύ αποτελεσματική» Χρ. Λυριντζής - Μ. Σπουρδαλάκης, «Περί λαϊκισμού. Μια σύνθεση με αφορμή την ελληνική βιβλιογραφία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 1, Ιανουάριος 1993, σ. 149.

69. Χρ. Λυριντζής, «Θεωρητικές προσεγγίσεις και πρακτικές επιπτώσεις: Όψεις του λαϊκισμού στην Ελλάδα», ανακοίνωση στο επιστημονικό Συνέδριο του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ «Λαϊκισμός, αντιλαϊκισμός και δημοκρατία», 27-28/1/201.

70. Ν. Μουζέλης, *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημιπεριφέρεια*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σ. 141-145, 157-164. Επίσης του ιδίου, «Λαϊκισμός: ένας νέος τρόπος ένταξης των μαζών», στο Ν. Μουζέλης - Θ. Λίποβατς - Μ. Σπουρδαλάκης (επιμ.), *Λαϊκισμός και πολιτικά*, Γνώση, Αθήνα 1989, σ. 21-45.

71. E. Laclau, *On Populist Reason*, Verso, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2005.

λαϊκισμό, αφού δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς προσπάθεια ενοποίησης των προσδοκιών εκείνων στους οποίους απευθύνεται. Παρά τις αναλυτικές αδυναμίες που συνεπάγεται μια τέτοια διευρυμένη θεώρηση, μπορεί να φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη, όπως θα δούμε, στην κριτική ανασκευή ενός λόγου που στοχοποιεί και αποκρημάσει σε βαθμό εμμονής κάθε στοιχείο λαϊκισμού. Η δαιμονοποίηση του λαϊκισμού, που ενσαρκώνει ο μαχητικός αντι-λαϊκισμός, μπορεί λιγότερο ή περισσότερο συστηματικά να διολισθαίνει σε ενοχοποίηση της ίδιας της πολιτικής δράσης, στον βαθμό που απευθύνεται, λογοδοτεί σε και επικυρώνεται από τον λαό.

Η επίμονη καταδίκη του λαϊκισμού από το συγκρότημα ΣΚΑΪ-*Καθημερινής*, η συσχέτισή του με την ερμηνεία της κρίσης ως ελληνικής παθογένειας, που υποβαθμίζει τη διεθνή της διάσταση,⁷² μας επιτρέπει να κάνουμε λόγο για αντιλαϊκισμό που καταλήγει σε μια απλουστευτική και μανιχαϊστική θεώρηση των αιτίων της κρίσης. Για την αποτυχία της Ελλάδας να επωφεληθεί της εισόδου στο ευρώ και την εμφάνιση της κρίσης, η *Καθημερινή* σημειώνει:

«Για όλες αυτές τις στρεβλώσεις διόλου δεν ευθύνεται η Ευρωπαϊκή Ένωση ή τα κράτη-μέλη που τη συγκροτούν, αλλά η ελληνική ιδιορρυθμία και η αδυναμία του πολιτικού συστήματος της χώρας να λειτουργήσει με τρόπο παραδειγματικό για τους πολίτες».⁷³

Είναι ενδιαφέρον ότι η έμφαση στη σημασία του λαϊκισμού για την κατανόηση της ελληνικής ιδιαιτερότητας αποδίδεται με βιολογικού τύπου μεταφορές, που υποστηρίζουν την αντίληψη περί «παθογένειας», και παρουσιάζεται ως στοιχείο του «ελληνικού DNA».⁷⁴

Επίσης ενδιαφέρουσα είναι η επιχειρούμενη σύνδεση της ηγεμονίας του λαϊκισμού με συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες τελικά βαρύνονται με την αποτυχία του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος:

72. Ενδεικτικά, Ν. Κωνσταντάρης, «Η μεγάλη μοναξιά», *Καθημερινή*, 6/6/2010: «...η πίεση δεν προέρχεται από κάποιον εξωτερικό παράγοντα, αλλά από τη χρεοκοπία του ίδιου του οικονομικού και πολιτικού μοντέλου μας... Ζούμε μια κρίση ταυτότητας σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο... Παραμένουμε θύματα των αδύναμων θεομών, της έλλειψης προσωπικής πειθαρχίας και της ανομίας που μας έφεραν έως εδώ». Αλ. Παπαχελάς, «Πτώχευση της πολιτικής», *Καθημερινή*, 6/6/2010· του ίδιου, «Νοοτροπία λαϊκισμού», *Καθημερινή*, 20/6/2010. Κ. Ιορδανίδης, «Το τέλος μιας εποχής», *Καθημερινή*, 20/6/2010.

73. Κ. Ιορδανίδης, «Το τέλος του μύθου», *Καθημερινή*, 27/6/2010.

74. Αλ. Παπαχελάς, «Το DNA του λαϊκισμού», *Καθημερινή*, 22/8/2010. Ν. Κωνσταντάρης, «Μόνη σωτηρία η επιτυχία», *Καθημερινή*, 9/5/2010.

«Κι ενώ η Ελλάδα ήταν έτοιμη να ξεκινήσει τον δύσκολο δρόμο του εκσυγχρονισμού των παραγωγικών, δηλαδή των επιχειρηματικών της, δομών, σαρώθηκε από το τσουνάμι του λαϊκισμού που καθιέρωσε τους μικρομεσαίους σε ρόλο “ταξικών” συμμάχων της αγροτιάς, των εργατών και των καταπιεσμένων κρατικών υπαλλήλων –μ’ αυτή τη σειρά!». ⁷⁵

Κομβικής σημασίας για το αντι-λαϊκιστικό επιχείρημα είναι η επίκληση και η ερμηνεία του πρόσφατου ιστορικού παρελθόντος, η αποτίμηση της Μεταπολίτευσης, και ιδίως της δεκαετίας του 1980 ως της κατεξοχήν περιόδου του ελληνικού λαϊκισμού. Στο πλαίσιο αυτού του λόγου, η Μεταπολίτευση εμφανίζεται ως έκφραση της παθογένειας της ελληνικής περίπτωσης. ⁷⁶ Η έννοια της αναδιανομής και της μερικής άμβλυνσης των ανισοτήτων απουσιάζει από τις σχετικές αναφορές και υποκαθίσταται από την έμφαση στις σπάταλες, ανορθολογικές πολιτικές του «διογκωμένου» κράτους. ⁷⁷ Η απαξίωση των πολιτικών ελίτ της Μεταπολίτευσης (ανικανότητα, ευτελές επίπεδο) είναι βασικό σημείο αναφοράς αυτού του λόγου. ⁷⁸ Το ελληνικό πολιτικό σύστημα περιγράφεται ως ο «μέγας ασθενής». ⁷⁹ Στις γενεσιουργές αιτίες της κρίσης συγκαταλέγεται η «διαρκώς φθίνουσα ποιότητα» του πολιτικού προσωπικού, ιδίως σε σύγκριση με την ιδεώδη «βενιζελική κυβέρνηση των αρίστων». ⁸⁰ Η καταγγελία των πολιτικών ελίτ της Μεταπολίτευσης αποτυπώνεται γλαφυρά στην ακόλουθη αναφορά της *Καθημερινής*:

«το πρόβλημά μας είναι μια ιθύνουσα τάξη και κυρίαρχη κουλτούρα η οποία εκμαύλισε όλα τα καλά στοιχεία του Έλληνα... Η κρίση που βιώνουμε σήμερα δεν είναι μόνο οικονομική. Κατέρρευσε ένα σύστημα αξιών

75. Μπ. Παπαδημητρίου, «Διαλογή νέου επιχειρείν», *Καθημερινή*, 12/9/2010.

76. Ν. Κωνσταντάρας, «Από το 1989 στο 2010», *Καθημερινή*, 25/7/2010. Αλ. Παπαγελάς, «Πήραμε τη ζωή μας...», *Καθημερινή*, 13/3/2011. Επίσης, Άρης Πορτοσάλτε, «Έως πότε θα μας ταλαιπωρεί η δυσκοιλιότητα της πασοκοδημοκρατίας», 14/2/2011. Αλ. Παπαγελάς, «Το επώδυνο τέλος της Μεταπολίτευσης», *Καθημερινή*, 30/5/2010. <http://www.skai.gr/news/articles/article/162921/eos-pote-tha-mas-taliporei-i-duskoiliotita-tis-pasokodimokratias/>.

77. «...υπερτροφικό, αντιπαραγωγικό, υδροκέφαλο κράτος»· Τ. Καραϊσκάκη, «Το προκάλλυμμα του χάους», *Καθημερινή*, 12/9/2010.

78. Στ. Ζούλα, «Με πολιτικόν πρότυπο τον κ. Τσοχατζόπουλο;», *Καθημερινή*, 13/6/2010. Κ. Ιορδανίδης, «Εκτός οικονομικού ελέγχου», *Καθημερινή*, 13/2/2011. Στ. Ζούλα, «Επιπλέον ως φελλοί οι δύο ναυαγίσαντες», *Καθημερινή*, 2/5/2010.

79. Κ. Ιορδανίδης, «Ο μέγας ασθενής», *Καθημερινή*, 2/5/2010.

80. Ν. Χρυσολωρά, «Από τα χρόνια της αθωότητας στην εποχή της διαφθοράς», *Καθημερινή*, 13/6/2010.

πάνω στο οποίο κτίστηκε η κοινωνία μας τα τελευταία 30 χρόνια. Οι οπαδοί του λαϊκισμού επιχειρούν να μας πείσουν ότι όλα ήταν εντάξει πριν από το Μνημόνιο. Ε, λοιπόν δεν ήταν! Είχαμε πάρει ένα πολύ στραβό δρόμο και το πληρώσαμε».⁸¹

Η σύμφωνα με μια πιο λακωνική τοποθέτηση: «Δεν χρεοκοπήσαμε τυχαία. Πληρώνουμε τις υπερβολές, τον λαϊκισμό, την ισοπέδωση 30 ετών... πήραμε τη ζωή μας λάθος!».⁸²

Ο Ανδρέας Παπανδρέου προβάλλεται ως το κατεξοχήν σύμβολο του μεταπολιτευτικού λαϊκισμού ενώ, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, «η ηγεμονία του όμως δεν τέλειωσε με τον θάνατό του, αλλά συνεχίζεται μέχρι σήμερα στο μυαλό μας...».⁸³ Είναι ενδεικτική εξάλλου η προτροπή που απευθύνει στον Γ. Παπανδρέου ο Άρης Πορτοσάλτε από την ιστοσελίδα του ΣΚΑΪ: «Γιώργο, γκρέμισε όσα έκτισε ο πατέρας σου!».⁸⁴

Η διόγκωση του κράτους, ο δρόμος «της απώλειας» όπως αποδίδεται μεταφορικά, θεωρείται υπεύθυνη για την αναιμική ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών.⁸⁵ Παράλληλα η ευθύνη για τη γένεση της κρίσης αποδίδεται αποκλειστικά στον δημόσιο τομέα, ενώ ο ιδιωτικός εμφανίζεται ως ένα άμοιρο ευθυνών θύμα της κρίσης και της επιζήμιας δράσης του δημοσίου.⁸⁶ Αν και σε άλλα σημεία ασκείται κριτική σε εκείνο το κομμάτι του επιχειρηματικού κόσμου που ευημερούσε χάρη στους πόρους του ελληνικού δημοσίου, αυτού του είδους οι εκφάνσεις του ελληνικού κεφαλαίου θεωρούνται μια μη «αυθεντική» μορφή της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και υποστηρίζεται ότι η κρίση θα βοηθήσει στην επικράτηση των «υγιών» επιχειρήσεων.⁸⁷ Ο κρατισμός θεωρείται εν τέλει υπεύθυνος και για τη στρεβλή ανάπτυξη της ελληνικής επιχειρηματικότητας.⁸⁸

81. Αλ. Παπαχελάς, «Οι δύο Ελλάδες», *Καθημερινή*, 13/2/2011.

82. Αλ. Παπαχελάς, «Πήραμε τη ζωή μας...», *Καθημερινή*, 13/3/2011.

83. Αλ. Παπαχελάς, «Το “στυλ Ανδρέα”», *Καθημερινή*, 20/3/2011.

84. Άρης Πορτοσάλτε, «Γιώργο, γκρέμισε όσα έκτισε ο πατέρας σου!». Ο κ. Παπανδρέου καλείται να αντικαταστήσει την παλαιά αντίληψη για το κράτος με τη νέα», 8/12/2010. <http://www.skai.gr/news/articles/article/158104/giorgo-gremise-osa-ektise-o-pateras-sou/>.

85. Μπ. Παπαδημητρίου, «Μπορούμε αν το πιστέψουμε», *Καθημερινή*, 13/6/2010. Ν. Ξυδάκης, «Εντός ιστορίας, χωρίς θαύμα», *Καθημερινή*, 29/5/2011.

86. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Οι επιχειρήσεις», 4/7/2010. Μπ. Παπαδημητρίου, «Ποιον προστατεύει η κυβέρνηση;», *Καθημερινή*, 11/7/2010.

87. Κ. Καλλίτσος, «Οι ευθύνες της ελληνικής επιχειρηματικότητας», *Καθημερινή*, 11/7/2010. Επίσης, Αλ. Παπαχελάς, «Κρίσιμος Σεπτέμβριος», *Καθημερινή*, 11/7/2010.

88. Π. Μανδραβέλης, «Οι φόροι και τα κίνητρα», *Καθημερινή*, 22/8/2010.

Τελικά στο πλαίσιο αυτού του αντι-λαϊκιστικού λόγου η ηθικοποίηση των αιτιών της κρίσης είναι αναπόφευκτη καθώς λαϊκισμός και πελατειακές σχέσεις αντιμετωπίζονται ως «αμαρτίες»⁸⁹ του «ancient regime» για τις οποίες πολιτικό σύστημα και πολίτες οφείλουν να πληρώσουν: «Το πάρτι τέλειωσε, εδώ και καιρό... Εμείς χρωστάμε και πρέπει, χλωρά και ξερά, να πληρώσουμε για τις συσσωρευμένες αμαρτίες δεκαετιών».⁹⁰ Ως γνήσιος φορέας του λαϊκισμού, ιδρυτική συνθήκη και ταυτόχρονα υποκείμενο του «ancient regime», η πυκνή κομματική παρουσία στη Μεταπολίτευση στοχοποιείται ως παθογένεια την οποία το σύστημα οφείλει να αποβάλλει.

6. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ: ΑΠΑΞΙΩΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΕΚΠΡΟΣΩΠΗΣΗΣ, ΠΡΙΜΟΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ «ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΑΣ» ΚΑΙ ΛΑΝΘΑΝΟΝ ΑΥΤΑΡΧΙΣΜΟΣ

Η απaréσκεια προς την ιδεολογία εκφράζεται και σε σχέση με τις παραταξιακές-κομματικές διαιρετικές τομές, αλλά και σε ό,τι αφορά την αξιολόγηση των κυβερνήσεων και του πολιτικού προσωπικού εν γένει. Η διάσταση αυτή είναι εμφανής τόσο στην κριτική που ασκείται στις πολιτικές ελίτ και στην απόδοση ενοχής σε αυτές για την κρίση, όσο και στις λύσεις που προτείνονται για την αντιμετώπιση της κρίσης. Οι πολιτικές ελίτ όντας στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης συστατικό στοιχείο του προβλήματος εξαιρούνται από τη λύση του. Το παρακάτω απόσπασμα όπου τα ελληνικά πολιτικά κόμματα επικρίνονται γιατί δεν έχουν αντικαταστήσει πλήρως τις ιδεολογικές αναφορές με την έννοια της «διαχείρισης» και της αποτελεσματικότητας, ενώ η ιδεολογία αντιμετωπίζεται ως ανορθολογικό φαινόμενο, είναι χαρακτηριστικό:

«Ο διπολισμός στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες προσαρμόθηκε στον ανταγωνισμό για την πολιτική διαχείριση μιας περίπου ίδιας επιλογής, χωρίς ιδεολογικές προκαταλήψεις και πολιτικές καινοτομίες. Η προσαρμογή αυτή στη χώρα μας άρχισε καθυστερημένα, με την πρώτη πρωθυπουργία Σημίτη, αλλά την νόθευσε ο ίδιος, κατά τη δεύτερη θητεία του. Έκτοτε το περιεχόμενο της πολιτικής αντιπαράθεσης στη χώρα μας παραμένει συγκεχυμένο και ευμετάβολο. Ενώ η πλειονότητα των ψηφο-

89. Στ. Ζούλας, «Η εξομολόγηση και η μετάνοια», *Καθημερινή*, 5/12/2010. Επίσης Αλ. Παπαχελάς, «Μια ιστορική ομιλία», *Καθημερινή*, 12/12/2010.

90. Αλ. Παπαχελάς, «Όλα είναι στο χέρι μας», *Καθημερινή*, 2/5/2010.

φόρων έχει αντιληφθεί ότι επιλέγει διαχειριστή μιας εν πολλοίς συγκεκριμένης πολιτικής, τα κόμμάτα μας πολιτεύονται προσφέροντας δάθεν εναλλακτικές λύσεις, με σοσιαλιστικό, φιλελεύθερο ή “ελληνολαϊκό” περιεχόμενο. Αν μέχρι σήμερα η τακτική αυτή ιδίως των μεγάλων κομμάτων συνιστούσε προσπάθεια παραμυθίας και εξαπατήσεως των ψηφοφόρων, σήμερα ταυτίζεται με πολιτική παράνοια».⁹¹

Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να δοθεί έμφαση στη θετική προβολή του «γνήσιου» καραμανλισμού, σε αντιδιαστολή προς τις «ψευδεπίγραφες» τρέχουσες εκδοχές. Ο ορισμός του γνήσιου καραμανλισμού από την *Καθημερινή* είναι αποκαλυπτικός για την προβολή των στοιχείων της αποτελεσματικότητας, της αποφασιοκρατίας έναντι συγκεκριμένων ιδεολογικών και πολιτικών προταγμάτων: «χαρακτηρίζεται –πολύ απλά– από τη συνέπεια λόγων και πράξεων, το χρηστό πολιτικό ήθος, τη γνώση της αλήθειας από τον πολίτη, τον αντιλαϊκισμό· δηλαδή την εφαρμογή του δόγματος “προτιμώ να είμαι χρήσιμος, παρά ευχάριστος”, την αποφασιστικότητα και την αποτελεσματικότητα».⁹²

Ένα αίτημα λοιπόν που απευθύνεται στο πολιτικό σύστημα είναι ο μετασχηματισμός του προκειμένου να πληροί τις ιδιότητες της υπευθυνότητας και της αποτελεσματικότητας, αίτημα που αν υλοποιείτο θα συγκαταλεγόταν στις θετικές συνέπειες της κρίσης.⁹³

«Το κυριότερο της έλλειμμα, όμως, είναι αυτό της πολιτικής ηγεσίας. Χρειαζόμαστε επείγοντως πολιτικούς που θα αγνοούν το πολιτικό κόστος και δεν θα ασχολούνται συνεχώς με την επικοινωνιακή τους προβολή. Πολιτικούς αποφασιστικούς, οι οποίοι θα καταλαβαίνουν τι θα πει ισορροπία εσόδων-εξόδων, θα λειτουργούν τεχνοκρατικά και με επαγγελματισμό και θα είναι ήδη καταξιωμένοι στην κοινωνία και την αγορά. Δυστυχώς τα κόμματα διαθέτουν ελάχιστους τέτοιους ανθρώπους και γι’ αυτό χρειαζόμαστε να εισέλθει νέο αίμα στην πολιτική».⁹⁴

Πέραν των χαρακτηριστικών της αναποτελεσματικότητας και της διαφθοράς που της αποδίδεται, η πολιτική τάξη επικρίνεται ως αδύναμη να προωθήσει δυσάρεστες, αλλά αναγκαίες για τη σωτηρία της χώρας πολιτικές διότι

91. Στ. Ζούλας, «Με εθνικό στόχο την απεξάρτηση», *Καθημερινή*, 6/6/2010.

92. Στ. Ζούλας, «Ο ψευδεπίγραφος “καραμανλισμός”», *Καθημερινή*, 17/4/2011.

93. Π. Μανδραβέλης, «Οι δευτερογενείς επιπτώσεις της κρίσης», *Καθημερινή*, 1/3/2011.

94. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Το καθήκον της ηγεσίας», 13/3/2011.

είναι εγκλωβισμένη στη λογική του «πολιτικού κόστους».⁹⁵ Ωστόσο από το πλήθος των συστηματικών αναφορών προκύπτει ότι υπό την έννοια του πολιτικού κόστους ασκείται κριτική στην ίδια την έννοια της εκπροσώπησης και της λογοδοσίας που διέπει τη σχέση εντολέα-εντολοδόχου ή εκπροσώπου-εκπροσωπούμενου. Ακριβώς επειδή υπόκειται σε αυτή τη σχέση λογοδοσίας, οι βουλευτές θεωρούνται ακατάλληλοι για να υπηρετήσουν ως υπουργοί της κυβέρνησης «εθνικής σωτηρίας», που κρίνεται αναγκαία στην παρούσα συγκυρία. Με βάση αυτό το σκεπτικό προτείνεται ως αναγκαίο μέτρο η καθιέρωση του ασυμβίβαστου μεταξύ της βουλευτικής και της υπουργικής ιδιότητας προκειμένου να δοθεί τέλος στο «νοσηρό καθεστώς της βουλευτοκρατίας».⁹⁶ Παράλληλα προτείνεται η αλλαγή του εκλογικού νόμου με την εισαγωγή στοιχείων από τα μοντέλα εκλογής με λίστα με στόχο την ανάδειξη ενός νέου πολιτικού προσώπου.⁹⁷ Με αυτή την επιχειρηματολογία απορρίπτεται και η προοπτική του δημοψηφίσματος (οι σχετικές τοποθετήσεις χαρακτηρίζονται «αουσαρτησίες»)⁹⁸ και ασκείται κριτική στον πρωθυπουργό για τη μη απόρριψη αυτού του ενδεχόμενου.⁹⁹

Ο λόγος περί της ενδεδειγμένης στάσης της κυβέρνησης έναντι της κρίσης εμπεριέχει επίσης στοιχεία αυταρχισμού. Δεν είναι σπάνιες οι αναφορές στη θαλασρική πυγμή ως ενδεδειγμένου τρόπου αντιμετώπισης του λαϊκισμού που ενθυλακώνεται είτε μέσα στο ίδιο το κράτος είτε στην κοινωνία.¹⁰⁰ Η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και η απαλλαγή της από τις «εξαρτήσεις» που παράγει η σχέση αιρετού-εκλογέα συνοδεύτηκε από μια αρχική αισιοδοξία για την επιτυχία του μηχανισμού στήριξης προσθέτοντας τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

«Με την απολύτως λογική προϋπόθεση πως δεν θα αναφωνούμε κάθε τόσο “Θεέ μου! Αυτό δεν μπορούμε να το περάσουμε”. Πως ο κάθε υπουρ-

95. Αλ. Παπαχελάς, «Βασικές αλήθειες», *Καθημερινή*, 4/7/2010. Αγγ. Στάγκος, «Η κυβέρνηση οφείλει να ανασυνταχθεί», *Καθημερινή*, 13/2/2011. Στ. Ζούλας, «Το ίδιο η Ρόδος και η Αριστερά», *Καθημερινή*, 23/5/2010. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Η ευθύνη του», 23/5/2010.

96. Στ. Ζούλας, Η «σκοτεινή πλευρά του ανασχηματισμού», *Καθημερινή*, 12/9/2010.

97. Αλ. Παπαχελάς, «Πολιτική Αναβάθμιση», *Καθημερινή*, 25/7/2010.

98. Κ. Ιορδανίδης, «Κρίση και αουσαρτησία», *Καθημερινή*, 29/5/2011.

99. Αλ. Παπαχελάς, «Δημοψήφισμα και άλλα μαγικά», *Καθημερινή*, 26/5/2011. Ν. Ξυδάκης, «Εντός ιστορίας, χωρίς θαύμα», *Καθημερινή*, 29/5/2011.

100. Στ. Κασσιμάτης, «Ηγέτες για κλάματα, αλλά με στυλ», *Καθημερινή*, 13/7/2011: «Μακάρι να είχαμε μία Θάσπε! Έναν πολιτικό που να μπορεί να μεταδώσει στον κόσμο, με απλά λόγια, την πίστη του για την ανάγκη να τοακίσουμε την ιδεολογία του κράτους-πατερούλη, αυτήν που συντηρεί την άθλια νοστορπία του λαϊκισμού».

γός δεν θα συμμαχεί με το “μαχητικό συνδικάτο”, αλλά θα το πείθει ή αλλιώς θα το παραμερίζει. Το ΠΑΣΟΚ έχει στα χέρια του την πραγματική αλλαγή. Ας την πραγματοποιήσει και ας παύσει να δείχνει είτε ότι φοβάται είτε ότι δεν ξέρει πώς να κυβερνήσει».¹⁰¹

Όσον αφορά τον προτιμνέο ρόλο των υπουργών, αυτός αναλύεται ως εξής: «Η εποχή μας έχει κάνει επιτακτική την ανάγκη να βρεθούν σε κρίσιμα πόστα άνθρωποι που δεν είναι απαραίτητα επαγγελματίες βουλευτές, αλλά άριστοι στον τομέα τους και έχουν την ικανότητα να ψηφούν το... πολιτικό κόστος».

Συναφές με αυτή τη λανθάνουσα αυταρχική αντίληψη είναι το επιχείρημα περί της αναγκαιότητας επέμβασης της Ε.Ε. και του ΔΝΤ, μέσω του Μνημονίου, στη χάραξη πολιτικής και στο μεταρρυθμιστικό εγχείρημα, καθώς θεωρείται ότι εκείνοι που μπορούν να εγγυηθούν την πορεία ανασυγκρότησης της χώρας είναι οι εξωτερικοί παράγοντες και όχι οι ανίκανες ή ακατάλληλες εγχώριες πολιτικές ελίτ.¹⁰²

«Δυστυχώς, αποδεικνύεται ότι μόνον αν πάρουν τα πράγματα ολοκληρωτικά στα χέρια τους οι ξένοι παράγοντες υπάρχει ελπίδα σωτηρίας... Δεν είναι η πρώτη φορά που η Ελλάδα θα τεθεί υπό την κηδεμονία ξένων παραγόντων... Θα ακουστούν κραυγές, αλλά δεν θα είναι και τόσο τραγικό από πλευράς εθνικής αξιοπρέπειας, αν η εποπτεία των ξένων παραγόντων είναι πιο άμεση, με εγκατάσταση επιτρόπων στην ανύπαρκτη ελληνική κρατική μηχανή».¹⁰³

Μια ιδιαίτερη πτυχή της κριτικής στην έννοια της ιδεολογίας και του κομματισμού αποτυπώνεται στην κριτική για τον ρόλο της ελληνικής Αριστεράς και στη δαιμονοποίηση του ριζοσπαστισμού.¹⁰⁴ Είναι ενδεικτική η στερεοτυ-

101. Μπ. Παπαδημητρίου, «Μπορούμε αν το πιστέψουμε», *Καθημερινή*, 13/6/2010.

102. Στ. Ζούλας, «Η χρεία παιδονόμων και μαστιγοφόρων», *Καθημερινή*, 13/2/2011. Αγγ. Στάγκος, «Η χαμένη έννοια του κράτους», *Καθημερινή*, 13/3/2011. Αγγ. Στάγκος, «Θεατρικές αντιδράσεις», *Καθημερινή*, 22/5/2011. Και Στ. Κασσιμάτης, «Ποιος θα μας σώσει από τον εαυτό μας;», *Καθημερινή*, 29/5/2011: «Οι ξένοι, με τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου, εξασφάλισαν την ανεξαρτησία των Ελλήνων, όταν εκείνοι ήσαν πολύ απορροφημένοι στον εμφύλιο σπαραγμό ώστε να ασχοληθούν με τον Ιμπραήμ. Σε νέο Ναυαρίνο ελπίζω, λοιπόν. Αυτή τη φορά, για να μας σώσει από εμάς τους ίδιους».

103. Αγγ. Στάγκος, «Υπό κηδεμονία», *Καθημερινή*, 15/5/2011.

104. Αλ. Παπαχελάς, «Νοοτροπία λαϊκισμού», *Καθημερινή*, 20/6/2010. Π. Μανδραβέλης, «Η (αυτο)απονομιμοποίηση του ΚΚΕ...», *Καθημερινή*, 20/2/2011. Κ. Ιορδανίδης, «Η έλ-

πική αναφορά στην «ανορθολογική» ή «παλαβή» Αριστερά.¹⁰⁵ Ο διευθυντής του ΣΚΑΪ και αρθρογράφος της *Καθημερινής* Μ. Παπαδημητρίου, σε άρθρο του για την εγκατάληψη της Ναυπηγοεπισκευαστικής Ζώνης Περάματος, γράφει χαρακτηριστικά: «Ούτε η γραμματέας του Κ.Κ. ούτε και κανείς άλλος από την Αριστερά που σιτίζεται στις εργατικές συνοικίες του Πειραιά δεν αναλαμβάνει τον κίνδυνο να πάει λίγο πιο κάτω από τα συνθήματα. Η ιδεολογία βλάπτει σοβαρά την υγεία της Ζώνης». Σε ό,τι αφορά το κεντρικό πολιτικό σκηνικό, χαρακτηριστικό είναι επίσης το ερώτημα που διατυπώνεται από τις στήλες της *Καθημερινής*: «Τι θα μπορούσε να σημαίνει για το μέλλον του τόπου η διόγκωση της κοινοβουλευτικής δύναμης των κομμάτων της εξωπραγματικής Αριστεράς;».¹⁰⁶ Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η αύξουσα ένταση της αντιπαράθεσης της *Καθημερινής* με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας η οποία αποκτά ενίοτε πολεμικό χαρακτήρα.¹⁰⁷

Ωστόσο αυτή η συστηματική κριτική στο αριστερό άκρο του πολιτικού φάσματος δεν επεκτείνεται στο δεξιό άκρο. Υπάρχουν θετικά στοιχεία στις αναφορές για το ΛΑΟΣ σχετικά με τον ρόλο του στην κρίση. Σύμφωνα με τον Άρη Πορτοσάλτε, το ΛΑΟΣ, αν και «λαϊκίστικο» και «ακραίο», ωστόσο, «σου εμφανίζεται και σοβαρό ενίοτε και σε μπερδεύει».¹⁰⁸

Η απαξίωση των παραδοσιακών συλλογικών φορέων εκπροσώπησης περιλαμβάνει και τα συνδικάτα, στα οποία αποδίδεται μεγάλο μέρος της ευθύνης για τη γένεση της κρίσης, αλλά και για την αδυναμία αντιμετώπισης της.¹⁰⁹ Η σε βάρος τους κριτική είναι συστηματική και οξεία αγγίζοντας, ό-

ξη της αβύσσου», *Καθημερινή*, 20/2/2011. Αλ. Παπαχέλας, «Πήραμε τη ζωή μας...», *Καθημερινή*, 13/3/2011.

105. Π. Μανδραβέλης, «Η “παντιέρα ρόσα” του ΕΒΕΑ», *Καθημερινή*, 29/8/2010. Π. Μανδραβέλης, «Αν δεν κλέψαμε όλοι μαζί», *Καθημερινή*, 9/1/2011.

106. Στ. Κασσιμάτης, «Ποιος θα μας σώσει από τον εαυτό μας;», *Καθημερινή*, 29/5/2011.

107. Οι απεργιακές κινητοποιήσεις και οι δυναμικές πρωτοβουλίες συνδικαλιστών του ΠΑΜΕ έχουν αποτελέσει πολλάκις *casus belli* στις σχέσεις ΣΚΑΙ/Καθημερινής και ΚΚΕ. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα άρθρα του Στ. Κασσιμάτη, «Η πραγματικότητα με τα μάτια της Αλέκας», *Καθημερινή*, 2/7/2010, της Μ. Μαργωμένου, «Σάββας Τοιμπόγλου, η... βουβουζέλα του λιμανιού», *Καθημερινή*, 3/7/2010, καθώς και το κύριο άρθρο της εφημερίδας: «Τέλος στο σαμποτάζ», *Καθημερινή*, 6/6/2010.

108. <http://portosalte.skai.gr/post/5997437626>.

109. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Τέλος στα σαμποτάζ», 6/6/2010. Επίσης, στο ίδιο φύλλο, Κ. Καλλίτοης, «Είμαστε μια ωραία ατμόσφαιρα» και Στ. Κασσιμάτης, «Ζητείται ένας καλός άνθρωπος για τον ΟΣΕ»: «Διότι τι είναι ο παραλογισμός του συνδικαλισμού, αν όχι μορφή του σύγχρονου ελληνικού φολκλόρ;». Αλ. Παπαχέλας, «Η κινεζική περιπέτεια», *Καθημερινή*,

πως και στην περίπτωση του πολιτικού προσωπικού, τα όρια της απαξίωσης. Η τιτλοδότηση των ακόλουθων δημοσιευμάτων της *Καθημερινής* είναι ενδεικτική: «Οι εκπρόσωποι των εργαζομένων δεν εργάζονται», 4/7/2010· «Πλούσια επιδοτούμενος ο ελληνικός συνδικαλισμός», 4/7/2010· «Συνδικαλιστές με προνόμια χρυσοκάνθαρων και απαλλαγμένοι εργασίας» 4/7/2010. Μάλιστα ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ. καλούνται να προχωρήσουν στη διάλυση των συνδικαλιστικών τους οργανώσεων προκειμένου να δείξουν έμπρακτα την αποστασιοποίησή τους από το «νοσηρό καθεστώς» του κομματικού συνδικαλισμού και των πελατειακών σχέσεων και να συμβάλουν στην εξυγίανση της πολιτικής ζωής.¹¹⁰

Από την άλλη πλευρά, ο αντι-κομματικός λόγος επιφυλάσσει προνομιακό ρόλο στις τεχνοκρατικές ελίτ όσον αφορά το σωτηριολογικό του πρόταγμα. Οι σχετικές αναφορές χαρακτηρίζονται από εξιδανίκευση και από απλουστευτικό μανιχαϊσμό (οι κακές πολιτικές ελίτ-οι καλές τεχνοκρατικές ελίτ), που οδηγεί τελικά σε επίπεδο λόγου σε έναν τεχνοκρατικό φρετιχισμό. Ρητά αναφέρεται ότι μία βασική αιτία της κρίσης υπήρξε η άρνηση των εκάστοτε κυβερνώντων να αξιοποιήσουν στα κυβερνητικά σχήματα «μη πολιτικούς και ανθρώπους της αγοράς». Οι τελευταίοι περιγράφονται γλαφυρά ως «σοβαροί, μη κομματικοί άνθρωποι».¹¹¹ Σε αυτό το πλαίσιο εγγράφεται το επαναλαμβανόμενο αίτημα για σχηματισμό κυβέρνησης των «αρίστων», η οποία δεν θα ενδιαφέρεται για την επανεκλογή της,¹¹² ενώ ο πρωθυπουργός καλείται: «να συγκροτήσει τον κύκλο των στελεχών που χρησιμοποιεί κατά τον τρόπο που οργανώνονται τα σύγχρονα εταιρικά σχήματα. Να διατάξει την κυβέρνησή του όπως μια καλή πολυεθνική επιλέγει, στρατεύει και πα-

13/6/2010 για τη στάση των συνδικαλιστών έναντι της συμφωνίας με την Cosco: «Πίσω από αυτήν την άλογη κίνηση βρίσκονταν ως συνήθως ελάχιστοι καλοπληρωμένοι συνδικαλιστές και χειριστές γερανών που νοίκιαζαν Πακιστανούς για να κάνουν τις υπερωρίες τους, ενώ εκείνοι έπιναν φραπέ...». Στ. Ζούλας, «Η εξομολόγηση και η μετάνοια», *Καθημερινή*, 5/12/2010· του ιδίου, «Οι ποικιλόχρωμοι “συνδικαλιστές”», *Καθημερινή*, 26/12/2010. Επίσης, βλ. το σχόλιο του Α. Πορτοσάλτε στο skai.gr που αναρτήθηκε στις 26/9/2011 με τίτλο «Το τέλος της συνδικαλιστικής ευημερίας», http://portosalte.skai.gr/post/10690626301#disqus_thread.

110. Στ. Ζούλας, «Η εξομολόγηση και η μετάνοια», *Καθημερινή*, 5/12/2010.

111. *Καθημερινή*, κύριο άρθρο: «Άνθρωποι της αγοράς», 3/4/2011.

112. Κ. Καλλίτσας, «Επανεκκίνηση ή χρεοκοπία», *Καθημερινή*, 27/2/2011· του ιδίου, «Τι θα κάνει ο κ. Γ. Παπανδρέου», *Καθημερινή*, 13/3/2011· του ιδίου, «Μπορούμε να κερδίσουμε τον πόλεμο;», *Καθημερινή*, 3/4/2011 και «Η δεύτερη πρόκληση του κ. Σαμαρά», *Καθημερινή*, 29/5/2011.

ρατάσσει τα στελέχη της... να επιλέξει λίγους και ευκρινείς στόχους και να μεταφέρει τη δική του εξουσία στα χέρια τους».¹¹³

Η επικράτηση μιας τεχνοκρατικής αντίληψης στη διακυβέρνηση της χώρας, στο πλαίσιο της κρίσης, έναντι της ιδεολογικής θέασης της πραγματικότητας προβάλλεται ως στοιχείο του «νέου πατριωτισμού»:

«Η χώρα χρειάζεται ηγέτες, όραμα αλλά και πολύ συγκεκριμένο σχέδιο και ικανούς μάντζερ που θα τη βγάλουν από το αδιέξοδο... Χρειάζομαστε γκρίζους ανθρώπους που θα μπουν σε θέσεις-κλειδιά, στα νοσοκομεία, στις εφορίες, παντού και θα οργανώσουν ένα αξιόπιστο κράτος... Θέλουμε εξωστρεφείς τεχνοκράτες και πολιτικούς που θα πάρουν ό,τι βοήθεια χρειάζεται από το εξωτερικό αντί να επιμένουν σ' εκείνο το κομπλεξικό "οιγά που θα μας πουν οι ξένοι πώς θα τα κάνουμε"... Ο νέος πατριωτισμός που χρειαζόμαστε δεν θα εξαντλείται στις μεγάλες κουβέντες, στα πυροτεχνήματα και τα εφέ».¹¹⁴

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του τεχνοκρατικού φετιχισμού αποτελεί ο ακόλουθος τίτλος από την αρθρογραφία της *Καθημερινής*: «Αν η Ελλάδα ήταν αυτοκινητοβιομηχανία»,¹¹⁵ ο οποίος αναφέρεται στον ενδεδεδειγμένο τρόπο αντιμετώπισης των ελλειμμάτων. Συνοψίζοντας, η ανάδειξη του νοηματικού άξονα του αντικομματισμού κατά τη γνώμη μας υπογραμμίζει τις συνέπειες ενός λόγου που συγκροτείται στη βάση του εγχειρήματος αναθεώρησης των ιδρυτικών συνθηκών της οργάνωσης του πολιτικού, των μορφών έκφρασης της λαϊκής βούλησης, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν για το ιστορικό τους βάρος τα κόμματα και τα συνδικάτα.

7. Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑΣ: ΤΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΔΙΑΤΑΞΗΣ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ-ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ

Σε αντιδιαστολή με τις θεωρούμενες ως επιρρεπείς στον λαϊκισμό παραδοσιακές μορφές συλλογικής εκπροσώπησης, ο ΣΚΑΪ πρωταρχικά και η *Καθημερινή* δευτερευόντως αναδεικνύουν την *ad hoc* απάντηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας απέναντι στην κρίση και τα συμπτώματά της. Εδώ ουσιαστικά

113. Μπ. Παπαδημητρίου, «Μια μάχη, τρεις στόχοι», *Καθημερινή*, 20/6/2010.

114 Αλ. Παπαχελάς, «Ο νέος πατριωτισμός», *Καθημερινή*, 26/12/2010.

115. Επίσης Αλ. Παπαχελάς, «Ο διευθύνων σύμβουλος», *Καθημερινή*, 23/5/2010.

επιχειρείται η ανάρεση επιμέρους συλλογικών ταυτοτήτων (ταξικών, πολιτικών, επαγγελματικών) προς όφελος μίας εθνικής συλλογικής ταυτότητας, αποκαθαριμένης από ιδεολογικά φορτία, αντίστοιχες δεσμεύσεις, οργανωτικά χαρακτηριστικά και διεκδικητικά πλαίσια, στη βάση ενός άρρητου φιλελεύθερου πραγματισμού.¹¹⁶ Το κενό που προκύπτει ανάμεσα στην ευκαία μη κομματική «τεχνοκρατική» εξουσία και στην κοινωνία, μετά την παράκαμψη των ενδιάμεσων κρίκων αντιπροσώπευσης (κόμματα, συνδικάτα, οργανώσεις), καλύπτεται από την αδιαμεσολάβητη ατομική πρωτοβουλία που υλοποιείται ως πολιτική παρέμβαση στο μικρο-επίπεδο και μάλιστα διεκδικεί την αποτελεσματικότητα που έχει απολέσει το μεταπολιτευτικό πολιτικό σύστημα.

Τα πλέον χαρακτηριστικά δείγματα του εγχειρήματος της αναθεώρησης της σχέσης δημόσιου-ιδιωτικού¹¹⁷ και συλλογικού-ατομικού μέσω *ad hoc* «απο-ιδεολογικοποιημένων» πρωτοβουλιών απαντώνται στις καμπάνιες του ΣΚΑΪ είτε για το περιβάλλον (κυρίως καθαρισμός ακτών, ποταμίων, ανοικτών χώρων, δασών, καθώς και δενδροφυτεύσεις, πότισμα, ανακύκλωση) είτε για την κοινωνική στήριξη ομάδων πληθυσμού ευάλωτων στις συνέπειες της κρίσης. Εκτός από το περιεχόμενο, το οποίο μας ενδιαφέρει εδώ σε σχέση με την πλαισίωσή του από τον λόγο περί εθελοντισμού, παρουσιάζει ενδιαφέρον και η ταυτότητα των φορέων που συμμετέχουν σε αυτές τις καμπάνιες: α) άτομα, στη βάση της ευθύνης του πολίτη να αναλάβει δράση σε πεδία όπου η κρατική παρέμβαση θεωρείται είτε ανεπαρκής είτε επιζήμια είτε και τα δύο· β) φορείς της κοινωνίας πολιτών που συγκροτούνται θεματικά (π.χ. περιβαλλοντικοί σύλλογοι)· γ) διοικητικοί θεσμοί (π.χ. Δήμοι)· και δ) επιχειρήσεις. Η συγκρότηση της ταυτότητας αυτών των δρώντων θα λέγαμε ότι είναι «αρνητική»: τόσο σε σχέση με τον μεγάλο άλλο, που δεν είναι άλλος από το κράτος, δηλαδή ο κεντρικός διακανονισμός που συνεχεται από ένα συγκεκριμένο συσχετισμό κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων, όσο και σε σχέση με τη σχεδόν καταστατική απόθνηση ιδεολογικών συντεταγμένων.

116. Θα μπορούσαμε να εντάξουμε τη συζήτηση για τον ατομικισμό και την αντιφατική συνάρθρωσή του με μεταγενετικά προτάγματα συλλογικής διαχείρισης του βιωμένου κόσμου σε μικροεπίπεδο στη γενικότερη προβληματική της σύγχρονης κοινωνικής θεωρίας, με αναφορές στους U. Beck, J. Habermas, A. Giddens κ.ά. Σχετικά με την εκ νέου νοηματοδότηση της συλλογικής δράσης καθώς και του δημόσιου χώρου από τη σκοπιά ενός φιλελεύθερου πραγματισμού βλ. ενδεικτικά U. Beck - E. Beck-Gernsheim, *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, Sage, Λονδίνο 2002.

117. Για μία ευσύνοπτη και διειδυτική ανακεφαλαίωση της συζήτησης για τη σχέση δημόσιου-ιδιωτικού στο πλαίσιο της φιλελεύθερης προσέγγισης βλ. Ν. Δεμερτζής - Ι. Παπαδόπουλος, «Προλεγόμενα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 26, χειμώνας 2010-11, σ. iii-xii.

Οι δρώντες (είτε τα άτομα είτε οι φορείς είτε οι επιχειρήσεις) εγκαλούνται ως μονάδες απαγκιστρωμένες από ιδεολογικές και πολιτικές αναφορές και η συλλογική δράση αποκτά νόημα αρνητικά, δηλαδή ως έλλειψη νοήματος το οποίο τελικά δεν υφίσταται εκτός των πρακτικών απολήξεων σε καθημερινό επίπεδο. Ακόμα και όταν γίνεται επίκληση της εθνικής ταυτότητας, επικρατεί το γνώριμο ήδη από τις εκπομπές του ΣΚΑΪ «Οι μεγάλοι Έλληνες» μοτίβο σύμφωνα με το οποίο οι μεγάλες ιστορικές καμπές του έθνους, όπως και οι μεγάλες προσωπικότητές του, είναι συνυφασμένες με την πραγματιστική διαχείριση, η οποία ανυψώνεται ως αρετή έναντι της διχαστικής και καταστροφικής επίδρασης της ιδεολογίας *in toto*.¹¹⁸

Η εργαλειοποίηση των σημειωμένων της συλλογικής δράσης, είναι εμφανής στο υλικό που συλλέξαμε από την ιστοσελίδα του ΣΚΑΪ. Η διακήρυξη της καμπάνιας «Όλοι μαζί, η Ελλάδα μπορεί»¹¹⁹ αποτελεί δείγμα αυτής της εργαλειοποίησης, η οποία τέμνει βασικούς νοηματικούς άξονες που έχουμε εντοπίσει (απο-ιδεολογικοποίηση, εθελοντισμός):

«Ελεύθεροι επαγγελματίες, γιατροί, δικηγόροι και όσοι παρέχουν υπηρεσίες, έμποροι, αυτοκινητιστές, ξενοδόχοι, κατασκευαστές, ιδιοκτήτες-ενοικιαστές, ιδιωτικά σχολεία-σύλλογοι γονέων και κηδεμόνων, παραγωγοί-μεσάζοντες-καταναλωτές, όλοι μαζί αναζητούμε τρόπους για να αντιμετωπίσουμε την κρίση. Ο ΣΚΑΪ θα εξασφαλίσει προσφορές και δώρα σε όσους χρειάζονται πραγματικά στήριξη. Τώρα είναι η στιγμή να αποδείξουμε ότι υπάρχει κοινωνική αλληλεγγύη και ότι όταν θέλουμε να πετύχουμε, ενωμένοι το μπορούμε. Φορείς και ιδιώτες οι οποίοι συνεισφέρουν στην προσπάθεια αυτή –προσφέροντας από ταξίδια και πακέτα διακοπών μέχρι υπηρεσίες και είδη πρώτης ανάγκης– προβάλλονται από τον

118. «...δυστυχώς στην Ελλάδα έχουμε υποτιμήσει τη βαρύτητα της Ιστορίας, της ιστορικής μας εξέλιξης, αλλά και την πραγματικότητα της ιστορίας μας, ο ΣΚΑΪ φιλοδοξεί να καλύψει αυτό ακριβώς το κενό [...] Όσον αφορά τώρα στις “ομάδες” που πάγια εκφράζουν την αντιπάθειά τους απέναντι σε οποιονδήποτε εκφράζει την πραγματικότητα χωρίς περιστροφές, παρωπίδες, δόγματα και ιδεολογίες, δεν έχουμε παρά να αντιπνέουμε ως επιχείρημα τον ορθολογισμό μας αλλά και τη διάθεσή μας να συνεχίσουμε απρόσκοπτοι το έργο μας. Η Ιστορία είναι μια επιστήμη που ασχολείται με γεγονότα που προηγήθηκαν γενεές επί γενεών και το γεγονός αυτό εξυπηρετεί, μεταξύ άλλων, την ανάλυσή του απαλλαγμένο από πάθη, μίσση και ιδεολογίες, που θολώνουν το ιστορικό, δηλαδή το καλά ζυγισμένο και πολύπλευρο, δίδαγμα» Γ. Αλαφούζος, «ΣΚΑΪ: Παράθυρο στην Ιστορία και τον Κόσμο», 11/2/2011, <http://www.skai.gr/news/opinions/article/162719/o-skai-anoigei-ena-parathuro-stin-istoria-kai-tonkosmo/>.

119. Το κείμενο της «ιδρυτικής διακήρυξης» της συγκεκριμένης εκστρατείας του ΣΚΑΪ, διατίθεται στο <http://www.skai.gr/news/folders/folder/?cid=82>.

ΣΚΑΙ 100,3, ενώ τα στοιχεία τους αναρτώνται στο oloimazi.skai.gr.¹²⁰

Η πρόσκληση συμμετοχής σε αυτή την εθελοντική πρωτοβουλία απευθύνεται σε ένα σύνολο επαγγελματικών ομάδων και φορέων, που παρουσιάζεται ως ένας ταξικά αδιαφοροποίητος τύπος αναζήτησης τρόπων αντιμετώπισης της κρίσης. Ο στόχος της παροχής κοινωνικής στήριξης και της κάλυψης βασικών αναγκών συνδέεται άμεσα με το ισοδύναμό της που είναι η εμπορική προβολή των εθελοντών. Σε αυτή τη μετατόπιση της ευθύνης για την κάλυψη βασικών αναγκών, από τη δημόσια σφαίρα στην ιδιωτική και δη με αγοραίους όρους και με εργαλείο τη συλλογικότητα που διαμορφώνεται *ad hoc* από ετερογενείς κοινωνικά ομάδες, θεωρούμε ότι συμπυκνώνονται διάφορες όψεις της αναδιάταξης της σχέσης ιδιωτικού-δημοσίου. Πέραν της καμπάνιας «Όλοι μαζί. Η Ελλάδα μπορεί» η αναζήτηση «ιδιωτικών» λύσεων σε ανάγκες που μέχρι πρότινος καλύπτονταν από το κεντρικό κράτος, εντοπίζεται και σε άλλες περιπτώσεις πρωτοβουλιών του ΣΚΑΙ, όπως η στήριξη της συγκέντρωσης σχολικών βιβλίων και γραφικής ύλης από το δίκτυο Εθελοντών Ζωγράφου τον Σεπτέμβριο 2011 και με δεδομένη την αδυναμία του Υπουργείου Παιδείας να παρέχει έγκαιρα βιβλία σε πανελλαδική κλίμακα.¹²¹

Περατέρω πλαισιώσεις της εκστρατείας εκβάλλουν και σε άλλους νοηματικούς άξονες που αναδείξαμε. Για παράδειγμα στο διαφημιστικό σποτ της εκστρατείας στο οποίο αναφερθήκαμε και προηγουμένως, είναι σαφής η αντιδιαστολή των πλάνων που απεικονίζουν τους χώρους εργασίας και τους εργαζομένους του σταθμού ΣΚΑΙ αναπαριστώντας τους ως μέρος της αντιμετώπισης της κρίσης με το πλάνο όπου απεικονίζει το κτίριο της Βουλής με φόντο έναν γκρίζο, συνεφιασμένο ουρανό, υποδηλώνοντας ότι η Βουλή, το πολιτικό προσώπικό της χώρας αποτελεί κεντρικό κομμάτι του προβλήματος.¹²²

Παρόμοια συμπεράσματα προκύπτουν και από την ανάλυση του λόγου της εκστρατείας του ΣΚΑΙ για τη μείωση των τιμών προϊόντων και υπηρεσιών. Η εστίαση της προβληματικής γίνεται στην αγορά ενέργειας και συγκεκριμένα στην ανάληψη πρωτοβουλιών από επιχειρήσεις και φορείς που δραστηριοποιούνται στις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας και στην λεγόμενη πράσινη ανάπτυξη.¹²³ Το αίτημα της μείωσης των τιμών συνδέεται στον λόγο των

120. Στο ίδιο.

121. <http://www.skai.gr/news/environment/article/179930/sunehizoume-na-katharizoume-tin-ellada/>.

122. <http://www.skai.gr/player/TV/?MMID=200281>.

123. Μερικοί από τους φορείς και τις επιχειρήσεις στους οποίους απευθύνθηκε ο ΣΚΑΙ για την εν λόγω καμπάνια είναι: ΓΕΚ-ΤΕΡΝΑ, ENERGA, «Sun Value Technology», Ελληνικός

ιθυνόντων της εκστρατείας με ευρύτερα διακυβεύματα που σχετίζονται με τον ρόλο του δημόσιου φορέα στην ενέργεια, την απελευθέρωση της σχετικής αγοράς, τη μείωση των γραφειοκρατικών προσκομμάτων στην επιχειρηματική δράση.¹²⁴

Τέλος ως προς τις περιβαλλοντικά προσανατολισμένες πρωτοβουλίες οι εκστρατείες καθαρισμού λαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος στις δράσεις του σταθμού. Η απεύθυνση σε δημοτικές αρχές, δίκτυα εθελοντών, επιχειρήσεις και μεμονωμένους πολίτες, σε δεκάδες περιπτώσεις δράσεων για το περιβάλλον πανελλαδικά, ακολουθεί το γνώριμο μοτίβο της κάλυψης του κενού που αφήνει η κρατική παρέμβαση. Η ακόλουθη προτροπή από διαφημιστικό σποτ που μεταδόθηκε από το ραδιόφωνο του ΣΚΑΪ στο πλαίσιο της εκστρατείας για τον καθαρισμό του Κηφισού (Μάιος 2011) είναι ενδεικτική: «Τι περιμένετε, το κράτος να φροντίσει τον ποταμό; Εδώ τους πολίτες του δεν φροντίζει»,¹²⁵ όπως επίσης και η τιτλοδότηση που επελέγη για το σχετικό ενημερωτικό βίντεο στο τηλεοπτικό δελτίο ειδήσεων του σταθμού (22/5/2011): «Ο ΣΚΑΪ πιάνει πάλι δουλειά».¹²⁶

Αντίστοιχα η ανάδειξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας σε πεδία όπως η ανακύκλωση ή η καθαριότητα, ολοκληρώνει το εγχείρημα αναδιάταξης της σχέσης ιδιωτικού-δημόσιου. Στη συζήτηση για το θέμα του Κηφισού στην εκπομπή «Πρώτη Γραμμή», όπου προβλήθηκε εγκωμιαστικά η δράση του σταθμού και η συμβολή μιας ιδιωτικής εταιρείας, της Κέρχερ Ελλάς, ο Β. Λυριντζής σχολίασε ως εξής την ανάγκη να επιστρέψει ο ΣΚΑΪ στον Κηφισό μετά από παλαιότερη πρωτοβουλία που είχε αναλάβει: «Κάνεις μια παρέμβαση, διορθώνεται λίγο η κατάσταση, κι έρχεται μετά κράτος, κοινωνία, ελλείψεις και στα κάνει χειρότερα...», ενώ στη δική του τοποθέτηση ο Α. Πορτοσάλτε εγκωμιάζοντας τον ρόλο της εταιρείας Κέρχερ υποστήριξε ότι «κάνει τη δουλειά της αυτοδιοίκησης, του κράτους κι ολονών...» και πρόσθεσε εμφορικά «Χορτάσαμε από υπαλλήλους του κράτους».¹²⁷

Σύνδεσμος Ηλεκτροπαραγωγών Ανανεώσιμων Πηγών, ΔΕΣΜΗΕ· βλ. <http://www.skai.gr/files/1/Anastasia/kampania%2019-10.pdf>.

124. <http://www.skai.gr/files/1/Anastasia/kampania%2017-10.pdf>.

125. «Επιχείρησον Καθαρός Κηφισός», «Ο ΣΚΑΪ επιστρέφει στον Κηφισό». <http://www.skai.gr/news/environment/article/170047/o-skai-epistrefei-ston-kifiso/>.

126. <http://www.skai.gr/player/tv/?mmid=214411>.

127. Το σχετικό βίντεο είναι διαθέσιμο στο <http://www.skai.gr/player/tv/?mmid=214417>.

8. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Στις προηγούμενες σελίδες επιχειρήσαμε να φωτίσουμε όψεις του δημόσιου λόγου περί οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, επιλέγοντας ως παράδειγμα τον λόγο που εκπέμπεται από τον δημοσιογραφικό όμιλο συμφερόντων Αλαφούζου (ειδησεογραφική ιστοσελίδα, ραδιόφωνο, τηλεόραση ΣΚΑΪ και εφημερίδα *Καθημερινή*), στον βαθμό που θεωρούμε ότι πρόκειται για έναν συνεκτικό λόγο ο οποίος δομείται πάνω σε διακριτούς νοηματικούς άξονες. Συγκεκριμένα, μέσα από την ανάλυση ενός εκτεταμένου σώματος υλικού που προέρχεται κυρίως από την αρθρογραφία της *Καθημερινής* (2010-2011) και την ιστοσελίδα του ΣΚΑΪ, προκύπτει μία συστηματική προβολή ερμηνευτικών σχημάτων περί κρίσης, τέτοιας έντασης και συνοχής, ώστε να κεφαλαιοποιείται ως ηγεμονία στο νέο τοπίο που οριοθετείται από τα ΜΜΕ, την αγορά και το πολιτικό σύστημα σε συνθήκες συγκέντρωσης και ανακατατάξεων. Θεωρούμε πολύ χρήσιμη για την κατανόηση των υλικών προϋποθέσεων μιας τέτοιας ηγεμονίας, τη συμβολή της πολιτικής οικονομίας των ΜΜΕ και, ειδικότερα, την καταγραφή των τάσεων αναδιάρθρωσης των σχέσεων ιδιοκτησίας στη βιομηχανία των μέσων γενικά, και ΣΚΑΪ και *Καθημερινής* συγκεκριμένα.

Ο λόγος (discourse) που θεωρούμε ότι εκβάλλει σε αυτό το ηγεμονικό εγχείρημα αρθρώνεται πάνω σε διακριτούς άξονες. Ως πρωταρχικό νοηματικό άξονα, ο οποίος φαίνεται να τέμνει τους υπόλοιπους, διακρίναμε την απο-ιδεολογικοποίηση και τον αντίστοιχο εκφετιχισμό της αποτελεσματικότητας και του πραγματισμού. Η συστηματική αντι-ιδεολογική έγκληση από τα υπό εξέταση μέσα και μάλιστα στο όνομα του πραγματισμού, μας αποκαλύπτει μία εκ πρώτης όψεως παράδοση μετάβαση του φορέα που αυτοπροσδιορίζεται ως «αντι-ιδεολογικός» προς συστήματα πεποιθήσεων υψηλής ιδεολογικής συνοχής, παραδοξότητα που αίρεται υπό την προοπτική της προσπάθειας κατασκευής ηγεμονίας.

Αντίστοιχοι προβληματισμοί προκύπτουν από την εξέταση της δεύτερης νοηματικής συνεκτικής διάστασης, του αντι-λαϊκισμού. Σε συνάφεια με την πραγμάτευση της έννοιας του λαϊκισμού σε θεωρητικό επίπεδο, κυρίως από τον Laclau και αναγνωρίζοντας τις αδυναμίες της εννοιολογικής υπερέκτασης που απορρέουν από τη δομική αμφισημία του όρου, επιχειρήσαμε να αναδείξουμε πως η δαιμονοποίηση του λαϊκισμού διολισθαίνει σε μία επιθετικότητα συνολικά εναντίον της ίδιας της πολιτικής δράσης, στον βαθμό που απευθύνεται, λογοδοτεί σε και επικυρώνεται από τον λαό. Αφήνουμε ανοι-

κτό σε περαιτέρω διερεύνηση το ενδεχόμενο της ανάδειξης ενός οιονεί λαϊκισμού, που παράγεται αυτή τη φορά από τους φορείς του αντι-λαϊκισμού και έχει ως κυρίαρχη συνιστώσα το τεχνοκρατικό πρόταγμα.

Ο αντι-κομματισμός ως τρίτος νοηματικός άξονας θεματοποιεί τη λειτουργία των δύο προηγούμενων και αναδεικνύει στοιχεία ενός λανθάνοντος αυταρχισμού. Τέλος, ο τέταρτος άξονας αφορά τον εθελοντισμό και την ιδιωτική πρωτοβουλία, που ως ενδεδειγμένες απαντήσεις στην κρίση συμπυκνώνουν και το βασικό διακύβευμα δηλαδή το εγχείρημα αναθεώρησής του πυρήνα της σχέσης ιδιωτικού-δημοσίου με πρόδηλες συνέπειες στη θέαση της αντιπροσωπευτικότητας και της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Τα μέσα που μελετούμε, παρουσιάζουν τελικά ξεχωριστό ενδιαφέρον ως *par excellence* περιπτώσεις φορέων που κατά τη γνώμη μας προβάλλουν και υπερασπίζονται μαχητικά την αναγκαιότητα αναθεώρησης αυτής της σχέσης. Τέλος, η μελέτη της συγκεκριμένης περίπτωσης θεωρούμε ότι συμβάλλει στην κατανόηση μέρους των ιδεολογικών και επικοινωνιακών διεργασιών που συντελούνται στο πλαίσιο της τρέχουσας κρίσης.

Κυκλοφορεί

ΜΙΑ ΜΑΝΤΡΑ ΕΝΑ ΔΕΝΤΡΟ ΛΙΓΟΣ ΗΛΙΟΣ

Χαρακτικά της Ζιζής Μακρή
από τις Γυναίκες Φυλακές Αβέρωφ
1960-1961

Με ένα ποίημα του Γιάννη Ρίτσου

Γράφουν:
Α. ΑΤΣΑΛΑΚΗ - Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ
Φ. ΛΑΖΑΡΟΥ - Ζ. ΜΑΚΡΗ

ISBN 978-960-310-366-0

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646, FAX 210 36 12 092
ΘΕΜΕΛΙΟ <http://www.themelio-ekdoseis.gr>, e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr